
J. ARBES

SVATÝ XAVERIUS

ROMANETTO

[= TŘETÍ VYDÁNÍ
PRAHA F. ŠIMÁČEK
1900]

HRABĚTI
VÁCLAVU Z KAUNIC
V PŘÁTELSKÉ VZPOMÍNCE

A.

SVATÝ XAVERIUS

Jako jest břemeno nesoucímu vždy těžší, čím déle je nese, tak bude také stále přibývati utrpení lidstva a vědomí lidské bídy, až posléze lidstvo v bolestném zármutku pochopí veškerou nicotu svého snažení.

Německý filosof.

Nestarejte se více o vědu, v jejímž jméně by Vás rádi spoutali! Úřední tato věda musí zahynouti se světem, který ji zastupuje a obsluhuje, a na jejím místě vznikne věda nová, rozumná a živá...

Bakunin r. 1869 k mládeži ruské.

(Psáno 1872. Poprvé tištěno 1873, po druhé 1878.)

— — —

[9] Nevím sice, co bych odpověděl, kdyby mě dnes někdo vyzval, abych mu nakreslil a vymaloval růžové poupě. Ale tolik vím na jisto, že bych nyní již ani pouhou konturu nedovedl, ačkoli jsem byl ještě před několika lety pokládán od mnohých, zejména od svých učitelů kreslení za „nepopíratelný talent“.

Tenkráté naléháno na mne, abych se oddal malířství, a sice výlučně květinářství, ba jeden z učitelů mých dodával mi odvahy slovy: „Mineš se cílem života, zvolíš-li jinou dráhu!“

Minouti se cílem života! Jak hluboký to zdroj klamů, bludů a utrpení! A přece jak nesčíslný počet lidí přechází přes něj hravě a s úsměvem, aniž by zkoumal záhadný a osudný význam těchto několika slov!

Náležím k tisícům těchto lidí...

Nedbal jsem napomenutí učitelova, ba ze vzdoru, že mne chtěl někdo k něčemu nutit, oddal jsem se s horlivostí studiu věd realních, aniž bych byl hrubě dbal, že zbyla mi neodolitelná příchýlnost k malířství vůbec.

Téměř nevědomky počal jsem vedle svých studií znenáhla konati studia esthetická, zejména studia o české malbě.

Nemaje příležitosti k cestování, nedospěl jsem ovšem v studiích těch z příčin na snadě ležících příliš daleko, neboť veškeré mé vědomosti bylo možno sredukovati na povrchní známost některých více méně zdařilých rytin dle obrazů slavných mistrů, pak na známost pražské obrazárny a ně-

kterých vzorných maleb v pražských chrámech.

Jaký tudíž div, že nebylo mi nepříjemno, když mne navštívil přítel a příbuzný, malíř-krajinář zvučného jména, kterýž byl z Vídně [10] výhradně jen za tím účelem zavítal do Prahy, by se zde z vlastního názoru seznámil s nejlepšími pracemi českých malířů?

Nabídnul jsem se příteli za průvodce, a již druhého dne časně z rána vydali jsme se na cestu.

Najmuvše si povoz, sjezdili jsme Prahu a navštívili tak skoro všechny chrámy a kostelíčky, o nichž jsem věděl, že nalézá se v nich nějaká důležitější malba, starobylostí nebo výtečností pozornost zasluhující.

Projezdili jsme tři dny.

Zahájivše uměleckou exkursi v kostelíku na Vyšehradě, prohlédli jsme kostel po kostelu.

Byli jsme s výsledkem celkem nejen spokojeni, nýbrž i překvapeni.

Největším počtem obrazů v chrámech pražských jest zastoupen proslavený náš Karel Skreta; není takměř ani chrámu, v němž by nebylo buď několik neb aspoň jeden z jeho obrazů.

Kromě prací Skretových spatřili jsme některé obrazy od Brandla a Rainera, pak dva obrazy od nejslavnějšího malíře nizozemského Petra Pavla Rubense, dále některé malby od Cimbrechta, Gossarta, Trevisaniho, Wilmanna, Noseckého, Biesa, Haeringa, Lišky, Hessa a některých jiných.

Odpůldne třetího dne odebrali jsme se do nejbohatšího,

nejnádhernějšího a nejimposantnějšího chrámu pražského, u sv. Mikuláše na Malé Straně.

Z obrazů poutaly pozornost naši nejvíce sv. Michal od neapolského malíře Solimeny, sv. Barbora od Ludvíka Kohla, Spasitel na kříži od Skrety a vedle fresek v úplně kulaté kopuli a třech apsidách od Frant. X. Balka, nejvýtečnejší dílo tohoto umělce, nalézající se po pravé straně na jednom z pobočných oltářů: umírající svatý Xaverius.

V chrámě svatomikulášském, v němž jsme skončili svou uměleckou pouť, zdrželi jsme se delší čas.

Poměrně nejdéle stáli jsme před Balkovým svatým Xaveriem.

Bylo odpoledne a sluneční paprsky vnikající do chrámu od jihozápadu byly příčinou, že k západu obrácený obraz nalézal se v nejlepším světle.

Dlouho díval se přítel pátravým zrakem na obraz, já stál mlčky podle přítele; posléze tento, jako by se nemohl jaksi upamatovati, otázal se:

[11] „Byl Balko Čech?“

„Nebyl,“ díím. „Narodil se ve Vratislavi. V Praze strávil toliko poslední dobu svého života a zde také zemřel. Otec jeho byl taktéž malířem. Balko vzdělal se dle školy italské. Později přiměl vlastního svého syna, by se oddal malířství i on a sám jej vyučoval; ale práce synovy nad malby otcovy nevynikly.“

„Již vím, již vím,“ podotknul přítel, jako by si byl teprve životopisnými daty připamatoval stanovisko, jež Balko v umění zaujímá.

„Ale cosi mne na tomto obraze přece mýlí,“ pokračoval po malé chvíli, nespouštěje s obrazu očí. „Pozoruju sice zřejmě nepatrné stopy italské školy; ale původnost koncepce a provedení vůbec nelze popřít a nepatrné reminiscence v části technické nepadají zde takměř ani na váhu. Čím déle však se na obraz dívám, tím více se mi zdá, že pozoruju na něm cosi ztuhlého v kontuře, co pozoroval jsem na obrazech malířů německých. Ba zdá se mi, jako by nebyla zde tato ztuhlost a dřevěnost nahodilá, nýbrž zúmyslná...“

Zbystril jsem sice svou pozornost při dívání se na obraz; ale nezkušené oko mé nevypátralo pranic zvláště nápadného.

Pronesl jsem tedy své vlastní mínění v tomto smyslu; leč přítel, jehož oko bylo daleko zkušenější a bystřejší mého, setrval i po té na svém tvrzení.

Tím skončili jsme svou uměleckou pouť a opustivše chrám jeli jsme k domovu.

Na cestě přítel podotknul:

„Ani jsem se nenadál, že je v pražských chrámech tolik bohatství; žel jen, že skoro všechny tyto poklady umění malířského jsou více méně zanedbány, že větší část obrazů nalézají se v nejspatnějším světle a že jsou po tolika kostelích roztroušeny. Nebylo by možno veškeré neb aspoň nejvýtečnější obrazy umístit v jednom neb ve dvou z nejsvětějších chrámů a obrátiti tak na české umění malířské všeobecnou pozornost?“

„Pochybuju, že by to bylo možno,“ odvětil jsem s jistotou. „Za prvé neznám nikoho, jenž by se myšlenky té ujal a měl

také dosti prostředků i energie k jejímu provedení. Za druhé zbudila by myšlenka ta velmi tuhý odpor, neboť tolik je jisto, že by ani jediný z chrámů pražských nevzdal se bez protestu vzácné památky umělecké na okrasu nebo na prospěch některého jiného chrámu.“

„Něco však se přece musí stát, nemá-li České umění malířské starší doby zůstat i na dále tak nevšímáno, jako až dosud,“ namítnul [12] přítel. „Vezmi kterýkoliv umělecký lexikon německý, francouzský neb anglický, vezmi kteroukoli knihu o historii malířství v některém cizím jazyku, vezmi kterýkoli cizojazyčný seznam a shledáš, že o českých malířích vůbec, ba ani o Skretovi a Brandlovi není tam buď ani zmínky anebo pranepatrná poznámka, nic neznamenantící.“

Zdá se, ba jest jisto, že je v tomto nevšímání sobě českého umění systém. Němečtí naši sousedé žijíce od pravěku v nepřátelství s národem českým, tupili vše, co bylo českého, a co nemohli přímo tupiti, aspoň systematicky ignorovali; národové francouzský, anglický a jiní jsou pak příliš vzdáleni, by si byli dříve malé zemičky české všímali a vážili tudíž vědomosti své o ní ze spisů nejbližších našich sousedů, Němců.

Pravda sice, že nelze mluvit v přísném slova smyslu o jakési zvláštní české škole malířské, avšak malířství české může se honositi dosti četnými, v mnohém ohledu i originálními pracemi, že nezůstalo by zajisté bez blahodárného vlivu, kdyby aspoň nejvýtečnější malby české přišly u všeobecnější známost jak umělcův tak laikův. A proto, jak jsem již připomenul, něco se státi musí.“

„Pravda, že by bylo záhodno, aby se něco stalo,“ odvětil jsem, jsa slovy přítelovými přesvědčen. „Jde toliko o způsob, jakým by to bylo lze nejsnáze provést.“

„Něco bychom mohli zatím učinit již my,“ děl přítel. „Vydejme sbírku nejvýtečnějších českých obrazů v barvotisku!“

„Souhlasím; ale kdo převezme tak velký náklad na věc, o které se naprosto nedá říci, vyplatí-li se?“

„Toť moje starost,“ pravil soudruh. „Sdělím návrh četným svým přátelům a budou-li s ním souhlasiti, je podniknutí zabezpečeno. Každý z nich vzal by si jeden nebo dva obrazy na starost a při příležitosti by shotovil zdařilé kopie; později postarali bychom se také subskripcí o potřebný kapitál k vydání první sbírky, která by dle okolností mohla obsahovati třeba jen dvě nebo tři kopie. Text, jenž by se musil přidati v jazyku českém, ruském, vlašském, francouzském a anglickém, musil bys obstarat sám a prosím také, abys v tom směru konal další studia a snažil se i mezi svými přáteli získat příznivců pro tuto myšlénku.“

S návrhem byl jsem sice spokojen, ale uznal jsem přece za dobré podotknouti, že asi sotva budu moci spoluúčinkovati při věci, ke které je potřebí dlouholetých přípravných studií.

[13] „Neboj se, že bude tvých služeb již letos potřebí,“ odtušil přítel. „Jsem jist, že při nejlepší vůli a energii mohlo by se teprve za několiko roků začít vydávati a žádám tě tedy jen, abys v tom směru konal další studia, jež i v případě nezdaření se našeho plánu zajisté ti nebudou na škodu.“

Nemoha již z pouhé slušnosti odporovati, slíbil jsem, že

učiním, jak si přítel přeje. A upřímně řečeno, po dlouhou dobu byl jsem myšlénkou tou tak zaujat, že téměř na nic jiného jsem nemyslel.

Ještě téhož dne večer rozloučil jsem se s přítelem, jenž jel nazpět do Vídně. Na cestě zastavil se jen na krátkou dobu v Kutné Hoře, aby si tam prohlédl některé malby Brandlovy, zejména téhož Krista na kříži v nedalekém chrámě sedleckém – – –

Od té doby uplynulo několik roků, aniž bych byl přítele svého již spatřil. Dopisovali jsme si sice, leč zřídka a vždy jen několik slov, tak že jeden o druhém téměř pranic jsme nevěděli.

O společném plánu v listech svých nikdy jsme se nezmínil. Nemoha se ve věci té uchopiti iniciativy, čekal jsem na vyzvání přítelovo, ale tento o plánu mlčel. Možná, že svěřiv se tím svým i přátelům, nenalezl u nich podpory. . .

Mimo to staly se i v soukromém životě našem dosti podstatné změny.

Přítel stav se učitelem kreslení korunního prince Rudolfa a arcivévodkyně Gisely a chtěje vedle toho ještě i tvůrčímu duchu svému zadost učiniti byl pracemi příliš zahrnut, já pak stav se z bezstarostného studentiska člověkem odkázaným na sama sebe, musil jsem se vzdáti zatím všech dalších estetických studií a poohlédnouti se po zaměstnání praktickém.

Městská rada rodného mého města nechtěla mě za diurnistu, okresní jedno zastupitelstvo nechtělo mě za svého

sluhu a tak stal jsem se nejdříve diletuujícím spisovatelem a později žurnalistou, čímž plán v příčině vydání nejkrasších obrazů českých malířů v barvotiscích, když snad právě ne navždy, aspoň na dlouhá léta odročen.

* * *

Mnohá myšlénka zapustí často kořeny své tak hluboko, že člověku přes všechno vzpírání se i po letech ještě se vrací, jako by chtěla upomenout, že rozechvěvši kdysi mozkové nervy, byla uznána za schopnu života a přece nebyla srealisována.

[14] Podobně dělo se i mně.

Ještě po letech, když jsem už byl pozbyl veškeré naděje na její uskutečnění, vracela se myšlénka o vydání nejvýtečnejších maleb českých v barvotiscích s takovou houževnatostí a neústupností, že mnohdy i proti mé vůli vehnala mne do některého chrámu nebo knihovny, abych se připravoval k úloze, kterou jsem měl při uskutečnění myšlénky té převzítí.

A tak se stalo, že kdysi za krásného letního odpůldne vstoupil jsem do malostranského chrámu u sv. Mikuláše a zastavil se před Balkovým obrazem umírajícího svatého Xaveria.

Bylo právě „požehnání“, ale chrám byl skoro prázdný.

Nevšímal jsem si kněze u oltáře, ani lidí v chrámě, poněvadž v známém mi kostele kromě obrazu sv. Xaveria, před kterýmž jsem právě stál, v okamžení tom pranic mne neza-

jímalo.

Bylo to asi v tutéž dobu, jako když jsem byl obraz ten poprvé spatřil ve společnosti přítelově. Nalézal se opět v nejlepší světlo; sluneční paprsky vnikající oknem nad oltář odrážely se od protější stěny a padaly pak zase na oltářní obraz tak, že nemohl jsem si přát lepšího osvětlení vzácné této malby.

Čím déle jsem se na obraz díval, tím více poutal moji pozornost. Znal jsem sice krásší malby v pražských chrámech, leč právě tento obraz působil tenkrát na moji obrazotvornost neodolatelným jakýmsi kouzlem.

A přece není nic prostšího tohoto obrazu!

Umírající člověk!

Kolik milionů lidí již umíralo a zemřelo zajímavěji, poetičtěji než tento muž, jež zovou svatým Xaveriem!

Avšak dívajícímu se na obraz nenapadlo mi, čím muž ten byl a čím prospěl nebo uškodil pokroku lidstva; viděl jsem v něm pouze umírajícího člověka skalopevné víry, v kterémž byl nalezl svou spásu.

Obraz má v celku ráz pošmurný, jako by byl malíř světlejších barev užil pouze ku zvýšení dojmu barev temných.

Na pustém břehu mořském umírá o samotě muž v černém řeholním oděvu. Pololeže odpočívá na improvizovaném loži, na hrubé rohožce, jsa zády opřen o skalisko, nad nímž je z hrubých kmenů, prken a jižních travin na rychlo sdělán jakýsi druh střechy, mající umírajícího chrániti aspoň před nejprudšími úpaly plamenného slunce indického.

[15] Černé řeholní roucho je na prsou poněkud rozhaleno; dolní část těla je pokryta hrubou houní, z pod které je vidět jen obnažené kostnaté nohy zsinalé barvy. V levici drží umírající dřevěný kříž s Kristem, pravice pak v lokti ohnutá visí bez vlády s lože.

Hlava, jevící druhy energii a sílu, nyní pak již jen resignaci a úplné oddání se v neodvratný osud, je poněkud na zad nachýlena; zsinalý, krátkým vousem zarostlý obličej, jehož mocně vyvinuté lícní kosti, hluboko zapadlé oči a vůbec všechny tahy jeví muže druhy neobyčejně prudkého, vášnivého, ba fanatického, obrácen je k nebesům směrem k moři, jakoby se zrak umírajícího stápl v lesku slunce, jehož žlutavá záplava v pozadí obrazu nasvědčuje, že slunce buď teprve vyjde anebo že bylo právě zapadlo..

Toť prostý obraz, pokud se naň ještě po letech pamatuju.

Výraz zsinalého obličje, obzvláště očí hluboko v důlkách zapadlých a do neurčitého prázdna upřených nelze mi popsat.

V okamžicích, když jsem se díval na obraz, neviděl jsem v obličje umírajícího výraz mnišského fanatismu, sřeknuvšího se veškerých světských rozkoší a pracovavšího jen za klamnou vidinu, nýbrž nejvyšší bolest, zmírněnou toliko pevnou nadějí v spasení, přesvědčující pevnost víry a vtělenou důvěru v myšlenku, kteráž, byť o ní i tisícové pochybovali, přece může býti člověku, zůstane-li jí věren, kotvou a konečně snad i spásou.

Chtěje se pohodlněji dívati na obraz, otevřel jsem zpověd-

nici naproti oltáři se nalézající a usednul do ní.

V chrámě, jak již připomenuto, nebylo téměř nikoho, a zdá se, že i kněz u oltáře dle toho se řídil: odbyl církevní obřady trochu dříve, než bývá v obyčeji.

Kněz odešel od oltáře, zbožní lidé, na větším díle pensistky a žebračky, vykonavše svou pobožnost počali opouštět chrám.

Za chvíli přibatolil se ze zákristie kostelník se svazkem klíčů v ruce a řinče jimi po zvyku svých kolegů na znamení, že opozdivší se mají už svrchovaný čas, aby svou pobožnost skončili a chrám opustili, ubíral se loudavě od hlavního oltáře ku vchodu chrámovému.

Sedě ve zpovědnici viděl jsem vše, co dělo se asi v třetině lodi chrámové, aniž bych byl viděn, a již jsem chtěl také chrám opustit, když mimo nadání cosi zvláštního moji pozornost upoutalo.

K postrannímu oltáři, na němž se nalézá obraz svatého Xaveria, přistoupil volným krokem mladý bledý muž v černém elegantním [16] obleku a kleknuv na klekátka před oltářem sklonil hlavu do obou dlaní.

Zatím byl kostelník došel až ku vchodu chrámu.

Za nedlouho slyšel jsem rachotit zámek.

Nebylo pochybnosti, že kostelník vyčkav, až poslední lidé opustili chrám, zavřel hlavní vchod.

Opět za několik okamžiků viděl jsem kostelníka jíti nazpět od vchodu chrámu k hlavnímu oltáři a do zákristie; slyšel jsem rachotit klíče a zamykat dveře, načež nastalo v chrámě

hrobové ticho, rušené jen přitlumeným lomozem z ulice.

Byl jsem tedy s neznámým, několik kroků přede mnou před oltářem klečícím mužem v prostranném chrámě o samotě.

Místo na obraz sv. Xaveria zadíval jsem se nyní na neznámého, jehož přítomnosti v chrámě nemohl jsem si nikterak vysvětlit.

Bylo mi jaksi nevolno, že neopustiv chrámu, dokud byl čas, dal jsem se s neznámým člověkem, jehož úmyslů jsem neznal, zavřítí do kostela, v kterémž je tolik bohatství nahromaděno.

Jak snadno mohlo na mne padnouti nejhrubší podezření, kdybych byl v chrámě dopaden, neboť tolik je jisto, že by mi nebyl nikdo uvěřil, že opozdil jsem se v svatyni jsa zahloubán v myšlénky před obrazem sv. Xaveria jako zbožný křesťan, jenž na modlitbách zapomíná na vše, co se kolem něho děje.

Chtěl jsem tedy pospíšit za kostelníkem, jehož hlas bylo ještě ze zákristie slyšet; v okamžiku však, když jsem vstal, vzpřímil se také přede mnou klečící neznámý muž a překazil tak můj úmysl.

Několikrát přešel zamyšlen před oltářem a postaviv se pak proti oknu zadíval se na oltářní obraz. Stál mezi mnou a obrazem, kterýž, jak se zdálo, poutal veškerou jeho pozornost.

Dlouho stál nepohnutě, a jelikož byl obličej jeho obrácen k obrazu, viděl jsem tvář jeho jen z části; avšak vždy, kdykoli

jen poněkud se pohnul nebo zraků svých s obrazu odvrátil, shledl jsem tvář jeho v profilu.

Pozornost, kterou věnoval obrazu, byla velmi nápadna; nedíval se naň pouze s bedlivostí a jistotou znalce, jenž byl obraz už nescíslněkrát viděl, nýbrž tak zkoumavě, jako by chtěl vypátrati nejtajnější motiv malířův.

Vida neobyčejnou pozornost, kterou neznámý muž věnoval mistrovskému dílu Balkovu, umínil jsem si setrvati na svém místě a vyčkati, co se bude dále dítí.

[17] Mladý muž počal po chvíli opět přecházeti před oltářem; čas od času přejel si rukou čelo, jako by chtěl trapnou jakousi myšlénku zaplašit, brzo svěsil hlavu, brzo ji zase vzpřímil.

Z počátku přecházel před oltářem volným krokem, později však vždy prudčeji, až posléze náhle se zastaviv pohlédl zběžně na obraz a prudce ke mně se obrátiv, svěsil hlavu k prsoum a zadíval se upřeně před sebe k zemi.

Viděl jsem mu nyní přímo do tváře, tak že kdyby byl očí jen pozvedl, byl by mne musil shlednouti.

Neznámý však stál dlouho nepohnutě.

Učinil jsem po jeho příkladu, toliko s tím rozdílem, že jsem s něho očí nespustil. Jenom jednou zalétl zrak můj na obraz umírajícího sv. Xaveria a ihned svezl se zase na neznámého, leč v okamžiku tom se mi zdálo, jako by mě byl zklamal zrak: tvář Xaveriova byla tatáž jako tvář přede mnou v myšlénkách pohříženého muže.

Totéž nízké čelo, tentýž nos, táž brada, tytéž rty, slovem

celý výraz obličeje, jako by byl muž ten malíři obrazu sloužil za vzor.

Zkoumal jsem podobnost tu bedlivěji; čím déle však jsem se díval s obrazu na muže a s muže na obraz, tím nápadnější byla mi podobnost obou tváří. Spočívaloť v obou cosi nevýslovně trpkého a přece zase cosi neodolatelně přesvědčujícího, že nelze nabyti klidu a dojítí spasení jinak kromě skalopevnou vírou, že myšlénka, kterou se zanášíme a která je nám vším, posléze přecestane se skutkem, byť byla i lživou a klamnou...

Nápadná tato podobnost svatého Xaveria s neznámým mužem učinila na mne v pustém chrámě zvláštní dojem.

Byloť mi již dříve jaksi nevolno; nyní počala nevolnost přecházeti v jakousi nevysvětlitelnou úzkost.

Přes úplnou střízlivost mé duše zdálo se mi, jako by obrovským prostranstvím chrámu míhaly se tajemné stíny, a přes to vše, že dobře jsem si přelud ten vykládal do chrámu vnikajícími paprsky slunce, křižujícími se s paprsky, vycházejícími z několika různobarevných věčných lamp, nebyl jsem přece s to, abych se ubránil neobyčejnému rozčilení, a není pochybnosti, že vzrůstající se úzkost má byla by znenáhla přešla v nejpodivnější druh bázně, kdyby neznámý muž nebyl náhodou opět výhradně moji pozornost upoutal.

Obrátilť se zase k oltáři, sáhnul do záňadří, vytáhl svitek papírů, rozložil je po oltáři a pátravě počal do nich nahlížeti.

[18] Jednání neznámého bylo mi čím dále tím podivnější, a již již počínal jsem pochybovati o zdravých jeho smyslech, když znenadání muž ten jako jaguar jedním skokem vysko-

čil na oltář a vystoupil na malé dřevěné stupátko na něm.

Stoje těsně u oltářního obrazu poněkud se nachýlil a jal se s největší pozorností prohlížeti pravé rámě sv. Xaveria. Hned na to však sebou nápadným způsobem pohnul, a v pravici jeho, která byla rychlostí blesku sáhla do postranní kapsy v kabátě, zalesklo se cosi jako dýka nebo břitký nůž.

Mimoděk projela mou hlavou myšlenka, že neznámý, jsa na mysli pomaten, chce snad vzácný obraz rozříznout a zničit.

V mžiknutí oka vyrazil jsem dvířka u zpovědnice a vzkřiknuv tak mocným hlasem, že výkřik v několikerém ohlasu odrazil se od klenby chrámové, vyskočil jsem ze svého úkrytu a učiniv několik kroku ku předu, stanul jsem před dřevěným klekátkem, na kterém před nedávnem neznámý byl klečel.

Podivný muž na oltáři zaslechnuv můj výkřik a šramot, prudce se obrátil. Přižloutlá jeho tvář zbrunatněla, oči rozjiskřily se hněvem, a v témž okamžiku, co stanul jsem před klekátkem, skočil neznámý s oltáře přímo přede mne na druhou stranu klekátko a drže svůj ostrý nástroj v pravici, vztáhl druhou ruku po mém hrdle.

Pozoruje každé jeho hnutí, odrazil jsem pravou rukou jeho levici a uchopiv ho za hrdlo stiskl jsem.

Neznámý zaúpěl a zavrával.

Jelikož jsme stáli každý na jedné straně klekátko, převrhlo se zavrávoráním neznámého klekátko, na něž klekalo se od mé strany, ku straně neznámého a srazilo nás oba k zemi.

Mým odporem a nenadálým pádem na zem zdál se býti neznámý překvapen a dle všeho také smyslů zbaven; zůstalť aspoň na zemi ležet nečině žádného pokusu k obraně, aniž k výboji.

Vida jej takto úplně ve své moci poněkud jsem mu uvolnil a odstraniv klekátko, jež bylo mezi nás padlo, dával jsem pozor, nebude-li snad neznámý chtít svůj útok obnoviti.

On však ležel jako polomrtvý, a já pohlédnuv nyní z blízka a klidněji v jeho tvář, shledal jsem navzdor její brunatnosti nápadnou podobnost, ba téměř identičnost s tváří sv. Xaveria nad námi na oltáři.

Neznámý ani sebou nehýbaje ležel několik minut na zemi se zamhouřenýma očima.

[19] Poklekna k němu poohlédl jsem se kolem sebe.

Asi dva kroky opodál spatřil jsem ostrý nástroj, jenž byl neznámému z ruky vypadnul, a k nemalému svému podivení shledal jsem, že nebyla to ani dýka, ani nůž, nýbrž zcela obyčejné — kružítko.

V tom otevřel neznámý oči a upřel na mne zrak svůj s nevýslovnou trpkostí a výčitkou.

Rychle sáhnul jsem po kružítku a zmocniv se takto jedině zbraně neznámého povstal jsem se země s otázkou:

„Probůh, co to?“

Na zemi ležící muž nespouštěje se mne oči vztáhl ke mně pravici a zaúpěl:

„Nehněvejte se, chtěl-li jsem vám ublížit; ale pomozte mi, a vše vám vysvětlím.“

Slova ta pronesena s nejpřátelštější důvěrou.

Mimovolně podal jsem mu ruku, a mladík s namáháním vstal.

Sotva že cítil pevnou půdu pod nohama, přejel si rukou čelo a jako by se byl na něco upamatoval, rychle a s patrným nepokojem se tázal:

„Kde jsou mé papíry?“

Pohlédnuv však současně na oltář, kde „papíry“ jeho ležely rozloženy, a spatřiv, že se jich nikdo nebyl dotknul, dodal:

„Odpusťte; nevím sice doposud, co se se mnou děje, ale měl jsem s počátku za to, že mi chcete odciziti mé nejdražší...“

„Ty papíry snad na oltáři?“ usmál jsem se.

„Ne, ne — nemyslíl jsem ani, že mi chcete něco odcizit; ale když jsem vás zaslechl z nenadání divoce vzkřiknout, když ohlédnuv se spatřil jsem pod sebou před oltářem neznámého člověka s hrozivým pohledem, zavířilo mojí duši cosi, z čeho se nejen nyní, nýbrž snad nikdy nebudu moci zodpovědít ani před sebou, ani před kýmkoli jiným. Jsem ve vaší moci; naložte se mnou dle libosti!“

„Doposud praničeho nechápu,“ dím. „Dle všeho padá vina na mne, a na mně jest, žádati vás za prominutí. Spatře vás vyskočiti na oltář a vytáhnouti cosi noži nebo dýce podobného, domníval jsem se, že chcete v návalu šílenosti obraz zničit...“

Neznámý trpce se usmál a zadívav se zkoumavě do mých

očí pravil:

„Možná, že díte pravdu, že jsem šílen; avšak obraz ten nechtěl jsem zničit...“

„Co jste tedy, probůh, dělal na oltáři?“

[20] „Měřil jsem některé důležitější rozměry na obraze za příčinou revise své kresby.“

„Vy tedy obraz kreslíte?“ tážu se. „Ale k čemu měřit pomocí kružítko? Jste-li aspoň poněkud obratný kreslič, nepotřebujete žádné takové pomůcky, která bývá časem i na překážku.“

„Já však pomůcky té potřeboval nevyhnutelně,“ opáčil neznámý. „Zde vizte mé náčrtky!“

Při tom vzal několik listů na oltáři rozložených a ukázal mi je.

Místo výkresu spatřil jsem na nich pouhé body a přímé čáry, jež jen tu a tam spojeny byly několika křivkami. „To přec není žádný výkres,“ dím.

„Pravda,“ vece neznámý. „Výkres mám za oltářem, zde jsou pouze, však co možná nejpřesněji naznačeny zredukované rozměry obrazu.“

Vše to bylo mi čím dále tím podivnější.

„Ukažte mi tedy, možno-li, výkres!“

Neznámý odešel za oltář, přinesl prkno a na něm napjatý výkres obrazu.

První pohled na výkres však mne přesvědčil, že původce výkresu je snad vším, jenom ne výborným kresličem. K tak prostřední, ba chatrné práci nikdy nebylo třeba tolik píle,

pečlivosti a tolik vyměřování, jako jí byl neznámý muž dle všeho věnoval, a proto vzniklo ve mně přes všechnu okamžitou důvěru znova podezření, že za tím vším skrývá se přece cosi nepoctivého.

Vzpřímiv se a připraviv se k možnému útoku se strany neznámého pravil jsem přísně:

„Pane, zde kuje se cosi podezřelého. Vy nejste v chrámě, abyste tento obraz pouze kreslil. Vy máte zcela jiný úmysl, a jak se zdá...“

„Ano, pane,“ vpadl mi neznámý pevným a taktéž přísným hlasem do řeči, „máte pravdu, mám zde zcela jiný úmysl.“

„Nuže tedy?“ pravím ještě přísněji.

„Netřeba se mi zpovídat,“ odtušil neznámý rozhodně a příkře. „Teď je na mně řada, bych se optal vás, co vy vlastně zde v prázdném a zavřeném chrámě zamýšlíte. Překvapil jste mne poprvé v mém životě, když jsem stál na oltáři, vícekrát mne nepřekvapíte ničím.“

Při tom chystal se neznámý dle všeho nejen k obraně, nýbrž i k útoku.

[21] Stoje asi tři kroky od něho vzdálen nespouštěl jsem s něho očí; na slova jeho však jsem neodpověděl.

„Nuže?“ děl po chvíli tajemný muž. „Opětuju jen vaše slova.“

Mlčel jsem dále.

„Přerušme trapnou tuto situaci, pane,“ ujal se po chvíli neznámý slova klidně a vážně. „Jsmo v chrámě tom o samotě a kdybychom přišli do krvavého sporu, nikdo by žádnému

z nás nepřispěl ku pomoci. Rozejděme se tedy v míru! Pozoruju na vás, že nepřišel jste do chrámu za žádným špatným úmyslem, a zdá se mi, že jste ani mne nechtěl z práce mé vyrušit. Odejděte tedy anebo,“ dodal sebevědomě a skoro výhružně, „je-li vám libo, zkusme, kdo s koho!“

Neznámý stál přede mnou klidně sice, ale hrozivě.

Uznal jsem za dobré, nečiniti již žádného odporu a rozejít se s ním v přátelství.

„Pozoruju, že vám v jakési tajemné práci překážím,“ dím na to, „a milerád bych se odstranil, kdyby nebyl chrám zavřen; nemohu odtud právě tak jako vy.“

„Naopak, pane,“ dí muž. „Já odtud mohu, kdykoli mi libo, ale vy odtud bez mého přispění neodejdete.“

„Jak to?“ ptám se dychtivě.

„Mám klíč od zákristie,“ praví a ukazuje mi jej.

„Čím dále tím méně vše chápu,“ pravím jaksi mimochodem, jako bych si nemohl vysvětliti, jakým způsobem dostal se klíč neznámému, ačkoli jsem byl v okamžiku tom přesvědčen, že je klíč padělán a muž přede mnou zločinec.

„A přece nic snazšího k pochopení! Viděl-li jste kostelníka, když zamykal chrám, musil jste také pozorovat, že jda skrze chrám byl by mne musil vidět zde před oltářem klečet, slovem mám klíč od něho a mohu chrám ten dle libosti navštěvovat.“

Zadíval jsem se mluvícímu do tváře. Pohled můj byl dle všeho jaksi nedůvěřivý, neboť neznámý podotknul:

„Nejsem přítelem rozvláčných řečí; pozoruju, že mi nevěříte ani nyní, a proto, dovolíte-li, doprovodím vás z chrámu a zvu vás, abyste pak navzájem doprovodil mne až do mého bytu.“

Situace, v jaké jsem se nalézal, počínala mi býti poněkud nepříjemnou, a proto přijal jsem s ochotou jeho vyzvání.

Neznámý sebrav své papíry na oltáři svinul je a zastrčil do kapsy v záňadří; na to odnesl prkno s výkresem opět za oltář [22] a vrátiv se přívětivě mne požádal, abych mu vrátil kružítko, jež jsem po celou tu dobu držel v ruce.

Vrátil jsem je, a neznámý vrhnuv ještě jednou zběžný pohled na obraz sv. Xaveria, šel napřed k zákristii. Já jej následoval.

Průvodce můj byl dle všeho s místnostmi chrámu i zákristie úplně obeznámen. Za několik okamžiků byli jsme v průjezdě budovy ku chrámu přiléhající a po několika krocích na malostranském náměstí.

„Teď jsme na volném vzduchu mezi lidmi,“ dí neznámý, „a dostačí vám jediné pokynutí — tamo jde právě policejní strážník“...

Poznámka ta skoro mne urazila, ale přece jsem podotknul:

„Dovolte, bych vás směl doprovodit.“

„Pojďme!“ odpověděl chladně.

Mlčky šli jsme volně podle sebe Ostruhovou ulicí až k Svatojanskému vršku. Sešedše s vršku a držíce se po levé straně vešli jsme do jednopatrového domu, zahýbajícího do Umrličí uličky.

Dům byl starý, průjezd úzký a temný, schody dosti neschůdné. Přišedše na starodávnou dřevěnou pavlač, zahrnuli jsme do temné, úzké chodbičky.

Průvodčí můj otevřel dvěře; prošli jsme skrze malou před-síňku, v které nebylo téměř žádného nábytku, a octli se v nízkém pokojíčku o dvou úzkých a malých oknech. Jelikož se bylo již valně sešeřilo, nemohl jsem v bytě hned předměty rozeznat; ale přece jsem rozeznal množství kněh v skříních a porůznu po zemi a po stolech rozházených.

„Jsme na místě,“ vece neznámý můj soudruh podáváje mi ruku. „Nyní víte, kde bydlím, a zaplašíte-li někdy podezření, které ke mně chováte, prosím, navštivte mne příležitě!“

Slova ta byla zároveň vyzváním, abych se odstranil.

Učinil jsem tedy, ač nerad, dle přání neznámého a odešel jsem.

Na schodech potkal jsem jakousi stařenku a otázal se jí na neznámého.

„Ah, ten morous,“ dí stařena. „Dejte mi s ním pokoj, ten člověka ani nepozdraví.“

„Nevíte, jak se jmenuje a čím je?“

„Nevím, panečku, nevím; ale nikoho nepozdraví,“ vece stařena a belhá se po schodech nahoru.

Neuspokojen opustil jsem dům, v němž bydlil muž, s kterýmž jsem se byl tak podivným způsobem sešel.

[23] Uplynulo několik neděl.

Z počátku neměl jsem vůbec ani chuti, uposlechnouti pozvání neznámého k návštěvě, poněvadž způsob, jakým jsme se byli rozešli, zdál se mi býti bezohledný, ba urážlivý. Nicméně později, když uražená samolibost poněkud ustoupila chladné rozvaze a k této ještě jistý druh zvědavosti se přidružil, odhodlal jsem se k návštěvě přece.

Již první návštěvy jsem nelitoval.

Přistihl jsem neznámého při studiu Lagrangeova spisu: »*Theorie des fonctions analytiques*«.

Přijal mne sice vlídně, ale chladně, a jak se zdálo, nebyla mu moje návštěva obzvláště vhod.

Zprvu byla naše rozmluva jednotvárná a vlašná, ale později, když neznámý shledal, že nejsem v zamilované jeho vědě právě ignorantem, rozhovořili jsme se o mathematice, pokud bylo možno mezi dvěma lidmi, kteří nedůvěřující jeden druhému, přes všechno své úsilí nemohli zameziti, aby nedůvěra ta nezůstala bez vlivu i na rozmluvu zcela objektivní.

Dle všeho učinil jsem na neznámého dojem dosti příznivý; pozvalť mne, když jsem odcházel, poznovu, bych jej navštívil, a já pozvání toho také uposlechl.

Scházel jsem se od té doby dosti často, a neznámý shledav za nedlouho, že nejsem člověk, kterýž by chtěl z podivného výstupu v chrámě satomikulášském, jenž vrhal na něho světlo tak podezřelé, jakkolivěk na jeho neprospěch kořistiti, přilnul ke mně s veškerou vřelostí, které chladný a vypočítavý duch jeho vůbec byl schopen.

Stali jsme se přáteli.

Nedůvěra jeho ke mně úplně vymizela; mystické šero, v jaké byl pro mne na počátku zahalen, rozplynulo se a přede mnou objevilo se na pohled prostičké, ale jinak neobyčejně vzdělané a obzvláštním ostrovtipem a důmyslem vynikající „třicetizlatové c. k. úřednisko.“

Byl rozený Pražan. Rodičů již neměl; bylí chudi a věnovali na jeho studia poslední groš, jež byli v potu tváře vymozolovali; synovi nezbylo nežli asi dvacet zlatých úroků měsíčně, jež brala rodina jeho z jakési listiny, která byla před léty jeho babičce odkázána.

V době, kdy jsme se seznámili, byl už přes třicet roků stár, ačkoli dle drobné, poněkud vychrtlé klidné tváře každý by mu byl hádal o několik roků méně.

Jinak na pohled téměř praničím nevynikal.

[24] Stoupenec imaginární vědy lavatrovské ovšem by byl při bedlivějším zkoumání jeho hlavy přišel do nemalých rozpaků. Dle lavatrovského učení nasvědčoval dlouhý krk ochablosti, plochá, poněkud vyhloubená lebka obmezenosti. Když se pousmál, zračily vrásky na hořejší části čela zpozditost a když se z plna srdce rozesmál, jevil obličej jeho nepopíratelně lavatrovské známky brutálnosti a zvířecké ukrutnosti.

V pravdě však — a v krátké době musil se člověk o tom úplně přesvědčiti, — nebyl muž ten ani na duchu ochablý, tím méně obmezen, a místo zpozditosti, brutálnosti a zvířecké ukrutnosti shledal's u něho vlastnosti zcela opačné.

Byltě mírný, klidný a dobrý. Téměř s nikým neobcovoal a žil toliko svému zamilovanému studiu, jež mu bylo náhradou za vše, co mu nepříliš skvělé a v celku beznadějně poměry v životě odpíraly. Nevšímal si, jak se zdálo, kolem sebe skoro ničeho, miloval samotu a přemýšlení.

V kanceláři dle všeho nepokládán za žádnou kapacitu, a zdá se, že upotřebovali jeho služeb jen k pracím nejpodřízenejšího druhu.

V jakém oboru byl zaměstnán, nevím; on sám nikdy se o tom nezmínil, leda že časem prohodil nějaké uštěpačné slovo o „plesnivé byrokracii“ nebo o duchamorném týrání „ubožákův, kteří jsou odsouzeni byrokratovat“.

Zpočátku pokládal jsem jej sám za povahu zcela apathickou s ledovou duší; ale byly okamžiky, ovšem řídké, kdy jsem se přesvědčil, že hloubavý duch jeho vedle své bystrozrakosti a takořka železné logičnosti vyniká neobyčejnou vřelostí a obrazotvorností, jež by ani básníku nebyly k necti sloužily.

Mluvíval klidně a rozvážně, každé slovo zdálo se býti vypočítané; časem však se rozhovořil tak ohnivě a dovedl i nejsuchopárnější látce odzískati tak příjemnou stránku, že sledovával jsem jeho vypravování s napjetím.

Tak vypravoval mi kdysi s největší podrobností o učeném sporu, jež vedli časem svým Leibnitz a Newton, když byl onen tomuto popřel právo k jeho vynálezu o počtu diferenciálním, s takovým ohněm, že zdálo se mi, jako bych byl naslouchal duchaplné, poutavé erotické povídky. Jinak býval

málomluvný.

Byl-li přítel můj na pohled člověk zcela nepatrný a zdánlivě i apathický, zajímal tím více svými, mnohdy bizarními názory, jež mi připravily často velmi příjemné i zábavné chvíle. V době, kdy [25] jsme se seznámili, zabýval se zcela opravdově řešením „problemu náhody“, a výroky i kombinace jeho opírajíce se o vymoženosti vědy, měly vždy neobyčejnou přesvědčující sílu, kdežto zase smělé hypotезy a konkluse jeho právě jen pro svou neobyčejnou smělost zdály se náležitě buď mezi výtvary mozku na útraty soudnosti obrazotvorností rozpáleného neb občasnou chorobou trpícího.

Takový byl můj soud o novém příteli, a náhled můj nezměnil se ani po měsících.

A právě proto nemohl jsem si také nikterak vysvětliti první naše tajemné setkání se.

Kdykoli jsem, byť jen slovem, připomenul Balkův obraz nebo jen chrám svatomikulášský, odmlčel se přítel náhle třeba v proudu řeči, a kdybych se byl pak sebe více namáhal, aby se opět rozhovořil, nepřiměl jsem ho nikdy více nežli k odměřeným odpovědím, tak že v takových případech rozloučili jsme se vždy neobyčejně záhy a jako ze vzdoru potom třeba týden nebo déle jeden druhého jsme nenavštívili.

Okolnost ta však tím více moji zvědavost dráždila. Pozoruje, že by dotíravost má snadno mohla přítele rozhněvat, nezmínil jsem se o záhadné záležitosti té již ani slovem.

Kdysi, když jsme byli po delší dobu o rozličných věcech hovořili, pronesl přítel náhodou nebo v zapomenutí poprvé,

co jsem jej znal, větu: „Jako Balkův svatý Xaverius“, a já po-
uživ příhodného okamžiku, prohodil jsem jako mimochodem:

„Zdaž ale víš, že jsi Balkovu svatému Xaveriovi podoben,
jako bys byl malíři sloužil za vzor?“

„Vím to, vím,“ vece přítel rychle, jako by se byl slov mých
ulekl, a mimo svůj obyčej neodmlčel se, nýbrž dodal:

„A nejen že to vím, já doposud ještě velmi dobře se pama-
tuju na podivný dojem, jaký podobnost ta na mne učinila,
když jsem ji poprvé spozoroval.“

„Je tomu dávno?“ tážu se opět jen jako mimochodem.

„Asi patnácte roků,“ odpovídá přítel. „Byltě jsem obraz již
dříve nesčíslněkrátě viděl, ale nikdy mi nic podobného ne-
napadlo a také napadnouti nemohlo. Vždyť víš, že člověk
nemůže si v duchu nikdy představití svou vlastní podobu,
byť svou obrazotvornost sebe více namáhal, kdežto podobu
cizí, byťs ji byl třeba jen jednou spatřil, podržíš dle jakkosti
své paměti mnohdy i po letech v mysli.“

[26] Kdysi však, když jako mládeneček klekal jsem k mod-
litbě před oltářem, vypadla mi z kapsy vlastní moje fotogra-
fie. Zvedám ji a pohlédnu náhodou na obraz a s obrazu na
fotografii. Vědomí, že tvář umírajícího svatého je skoro to-
tožna s mojí podobou, působilo na mne, jako bych byl mimo
nadání za temné noci kdesi na osamělém místě sáhl na mrt-
volu. Nemohl jsem se pohnouti, krev se mi hrnula k mozku,
oči se mi zakalily a nohy se mi počaly třásti. Zavrával jsem
a byl bych také sklesl na zem, kdybych se nebyl náhodou za-

chytil klekátka.

Dlouho stál jsem pak před oltářem, nevěda, co se se mnou děje.

Ba ještě nyní po letech, když připomenu si osudnou tuto podobnost, bývá mi jako člověku, když o samotě prozpytovav své malicherné snahy a ještě malichernější skutky zahlubá se v myšlenky a pokud možná nejživěji si připomene poslední svůj zápas s životem, jež bude musit podniknouti.“

„Jak ale možno tuto podobnost vysvětlit?“ podotknul jsem opět jen tak jako pro sebe, bych příteli nepředložené nepřipomenul, že vypravuje bez vybídnutí o něčem, o čemž by byl druhdy i k nejnaléhavějším prosbám jen tvrdošijně mlčel.

„Vysvětlení toho druhu, jako je vědecký důkaz, ovšem nelze podati,“ odpovídá přítel důvěrně. „Ale chceš-li mne vyslechnout, povím ti aspoň cosi, co možno pokládati za jakés takés vysvětlení záhady té.“

A nečekaje ani na moji odpověď, počal vypravovati:

„Trvám, že jsem ti časem svým již připomenul, že pocházím z rodiny velmi nábožné; dodávám nyní, že rodina ta byla nejen pouze nábožná, nýbrž v pravém smyslu bigotní, tak že babička i matka má strávily větší část svého života v chrámě a na modlitbách. Příčinou bigotnosti té byla, jak se zdá, vážná událost, jejíž očitou svědkyní a účastnicí byla moje babička, matka mé matky.

Babička má narodila se v Praze roku 1750 z chudých rodičů a bydlila s nimi v téměř domě, co slavný nyní malíř Balko, když se byl z Italie odebral do Čech a v Praze usadil. Již jako

dítě chodívala babička k rodině malířově, a když povyrostla, v ledačem tam místo služky vypomáhala.

O Balkovi samém vypravovala babička, které jsem mimochodem řečeno, osobně neznal, matce mé a tato později mně mnohé podrobnosti. Líčívla jej jako člověka na pohled nepřilíš nápadného, ale [27] přece dosti podivného, zvláště, když ani netušil, že jej někdo pozoruje.

V poslední době svého života býval prý často velmi zamyšlen a málomluvný; také nespokojenost a jak se zdá, nespokojenost hluboko zakořeněnou, babička má u něho pozorovala. Ve své pracovně pracovával mnohdy velmi podivným způsobem; často stával před holým plátnem nebo započatým obrazem v hlubokých myšlénkách po kolik hodin nepohnutě, jako přimrazen, na to pak skoro vždy mrštil štětcem a paletou mruče mezi zuby:

„Marnost, samá marnost!“ nebo „K čemu to? Není to vše než pro oko; člověk se podívá a odvrátí a jde zas po svých.“

Ano kdysi zaslechla prý při podobné příležitosti babička slova: „Však bych byl spokojen, kdybych tě byl poslechl, Eleazare; nebyl bych se minul cílem života...“

Co vše to mělo znamenat a jaká byla příčina Balkovy nespokojenosti, babička má ani tenkrát, ani později se nedověděla, ačkoli s ní Balko sám častěji nežli s kýmkoli jiným se rozhovořil, poněvadž prý jevila dosti značné nadání k příjemnému vypravování událostí třeba sebe nepatrnějších.

Roku 1767 však přestala babička má u Balka posluhovat. „Pán“, jak babička Balka nazývala, byl se téhož roku vrátil

z malého výletu po Čechách do Prahy a počal si naříkati, že je mu jaksi nevolno, pak zase, že jej tu a tam pobolívá, a za nedlouho, že místo pobolívání cítí již píchání, a konečně ulehnu. Babička má, které bylo tenkrát asi sedmnáct roků, jej ošetřovala a probděla mnohou noc u jeho lože.“

Zde přítel na několik okamžiků se odmlčel. Potom přejev rukou obličej podotknul:

„Mimovolně přišel jsem ke konci do vypravovacího tónu babiččina; budu tedy vypravovat slovy babiččinými, jak jsem byl událost tu mnohokrát z úst matčiných slyšel.

„Pán“ byl nevrlý a mrzutý. Nějaký čas chodil ještě aspoň několik hodin denně po pokoji, na to však uleh’ a více nevstal. V noci vždycky jsem sedávala u jeho lože, a poněvadž nemoh’ spát, musela jsem mu vypravovat, co jsem uměla: tu něco o sobě, jak jsem si jako malé dítě zlámala ruku a pískala bolestí, jindy zas o otci a matce, jak se protloukají životem, potom zas o podivném zlatém a stříbrném broučku, kterého jsem kdysi našla a pilně v malé skřínce se skleněným [28] víčkem střežila, až mi ho kočka zadávila, ba i pohádky poslouchal a navzdor bolesti, na kterou si stěžoval, smával se často z plna srdce.

Jednou v noci však nechtěl nic poslouchat a sám také ani nehlesnul.

Seděla jsem tedy u lůžka mlčky a bylo mi teskno a smutno. Venku bylo bouřливо; nebe bylo skoro stále v plamenu a hřmění ani nepřestávalo. Vítr šuměl a hučel, časem zaskučel, jak když dítě pláče.

Bylo mi úzko, ba jakási hrůza mne obcházela. „Pán“ těžce dýchal, někdy také zaúpěl, až mi to kostmi projelo. Často jsem vyskočila, ale on mlčky pokynul, abych si zase sedla.

Tak probděla jsem několik hodin; slyšela jsem bítí pŕlnoc, ale potom se mi víčka znenáhla počala zavíratí. Seděla jsem na nizoučké stoličce; byla jsem zády o zeď opřena a tak jsem také usnula.

Z nenadání jsem procitla; zdálo se mi, jako by mi byl někdo proutkem lehce přejel přes obličej. Nikdo ale u mne nestál a mimo mne a nemocného na loži nebyl nikdo v komnatě.

Rozhledla jsem se kolem.

Světlo vesele plápolalo, a nemocný pololeže a polosedě byl vztýčen na loži.

Byl bledý jako stěna; nohy mu vykukovaly zpod podušky, a kalné oči byly upřeny ke stropu.

Za chvíli otočil hlavu, jako by někoho hledal, a pravil slabým hlasem:

„Jsi u mne, Boženko?“

„Jsem, pane,“ pravím.

„Jsi dobrá?“ ptá se pán dále.

„Jsem, pane,“ dím udivena nad otázkou.

„Jsi poctiva?“

„Jsem, pane.“

„Bud' tedy vždycky dobrá a poctiva a více nepotřebuješ,“ pokračuje „pán“. „Až se ale někdy provdáš a budeš mít syna nebo dceru, nepřekážeš jim nikdy — slyšíš? — nikdy!“

„Nebudu, pane; proč a v čem bych jim také překázela?“

„Pán“ neodpověděl; svěsil hlavu a za chvíli mluvil polohlasitě sám k sobě:

„Mně ale také nepřekáželi a přece, přece... Tys měl pravdu, Eleazare, když jsi mne varoval, že se minu cílem života... Tenkrát však už bylo pozdě nastoupiti jinou dráhu života...“

[29] Nemocný opět umlknul a nějakou chvíli bylo ve světnici mrtvé ticho jako v hrobě; jen vichr, který se byl poněkud utišil, časem venku zaúpěl jako sténání vždy víc a více se vzdalující.

Za nedlouho nemocný znovu pohnul hlavou a dutým hlasem se otázel:

„Jsi tu ještě, Boženko?“

„Jsem pane,“ odpovídám tiše.

„Pojď tedy ke mně blíže,“ pokračuje nemocný. „Sem těsně k loži si usedni a vyslechni mne!“

Učinila jsem, jak si přál, a on počal s nemalým namáháním:

„Poslední zápas člověka mého stáří, mých svalů a nervů je tuhý, houževnatý; zdá se mi, že se již přiblížil a že dříve nebo později... Budsi však! Není tu nikoho, komu bych mohl svěřiti poslední své tajemství; svěřím je tedy tobě! Máš dobrou paměť, Boženko?“

„Mám, pane,“ dím nemohouc se ubrániti jakémusi děsnému pocitu. Sedělat jsem tak těsně u lože, že mne ovíval horký dech nemocného, jenž na mne upíral kalné své oči, jako by chtěl mé nejtajnější myšlenky vypátrati.

„Však ne, ne!“ zvolal z nenadání nemocný. „Nespoléhej se

na paměť! Tamo na stole je náčiní k psaní; jdi a napiš si, co ti povím!”

Hlas nemocného zněl tak velitelsky, že jsem mlčky uposlechla. Když jsem usedla za stůl, otázal se poznovu jako v myšlénkách:

„Znáš ale také můj obraz svatého Xaveria, jež jsem maloval pro chrám svatomikulášský?“

Když jsem odpověděla, že obraz znám, pravil:

„Piš tedy!“ a diktoval potom vážně a klidně následující:

„„„Obraz umírajícího svatého Xaveria nebyl malován pouze pro oko a pro povznesení mysli zbožných křesťanů. Je v něm více, nežli bývá v obrazech největších mistrů, je v něm cosi, nad čímž by tisíci s pohrdáním krčili ramenoma, z čehož však by přece mohla vzejít spása milionům. . .

Kdo dovede třeba po léta dlíti před obrazem tím, kdo upne veškerou svou mysl na obraz, aby tajemství v obraze skryté vypátral a komu se podaří tajemství to vypátrati, nemůže zůstat pro lidstvo bez ceny, neboť duch jeho nabude oné síly a průpravy, jaké je potřebí k obrovskému dílu na prospěch veškerého lidstva.

Jediné však věci je především třeba: Vytrvalosti a železné vůle. Kdo těmito obrněn bude před obrazem dlíti, by vypátral tajemství obrazu, tomu svatý Xaverius zjeví neocenitelný poklad.““

[30] Když jsem slova ta dopsala, sklesl nemocný vysílen jako po velkém namáhání na lože.

Složivši a uschovavši lístek pospíšila jsem k loži. „Pán“ le-

žel na znak maje oči upřeny ke stropu. Dlouho ležel nepohnutě; potom obrátil oči ke mně a ústa jeho cosi nesrozumitelného šeptala.

Poslouchala jsem sice dost pozorně, ale nerozuměla ani slovu. Na to nemocný opět, jako by se byl zpamatoval, pokoušel se vztýčiti v loži; klesl však vždy zase do podušek.

Za nedlouho, maje stále oči na mne upřeny, zašeptal přece srozumitelně:

„Což pak mne neslyšíš, — což mi již nerozumíš — Boženko?“

Mlčky zavrtěla jsem hlavou, a on zasténal. . .

Na to obrátil se obličejem ke stěně, zamhouřil oči a za několik okamžiků jsem pozorovala, že usnul.

Když jsem sedala zase na stoličku, byly právě dvě hodiny po půlnoci. Na polo v dřímotě strávila jsem zbytek noci, až probudil mne z rána lékař, kterýž tentokráte neobyčejně záhy přišel.

„Jak je?“ táže se lékař již ve dveřích.

„Nevím, pán spí,“ odpovídám, „ale bojím se, že snad už umřel.“

Lékař rychle přistoupil k loži, by nemocnému ohledal tepnu; sotva však sáhl na ruku, pravil:

„Máte pravdu, je mrtev,“ a po chvíli dodal: „Je už mrtev několik hodin.“

Zachvěla jsem se; bylať jsem asi po tři hodiny seděla vedle vychládající mrtvoly. . .“

„Potud vypravování mé babičky,“ končil přítel. „Mnoholy a co snad babička z vlastní fantazie přidala, nevím; slyšel jsem však událost tu tak častokráte vypravovat od své matky, která ji taktéž nesčíslněkrát slyšela zase od babičky, že mohu ji kdykoli vypravovati skoro doslovně, jak ji babička vypravovala. Též dokument k historce té se vztahující nalézá se v mých rukou.“

Po té přítel vstal a vyňal z malé skříňky ve stole, ve vybledlém kusu růžového atlasu zaobalený složený papír a podal mi jej.

Papír byl stářím již skoro úplně žlutý a celý ušpiněn; patrně býval často čten.

Mystická slova, jež byl umírající Balko přítelově babičce diktoval, byla psána švabachem; rukopis byl poněkud nečitelný, gramatické nesprávnosti a vůbec veškerý charakter písma nasvědčoval tomu, že byla slova umírajícího psána ženštinou, nehrubě v psaní obeznanou.

[31] Prohlédnuv rukopis vrátil jsem jej příteli, načež tento u vypravování svém pokračoval:

„Po smrti Balkově shledáno v poslední vůli jeho, že odkázal mé babičce a potomkům jejím až do vymření rodu úroky z nevelké jistiny; úroky ty brala babička, potom matka má a nyní je беру já.

Babička provdala se teprve asi dvacet roků po smrti Balkově.

Však po celou tu dobu až do své smrti nemohla zapomenouti na poslední okamžiky „pánovy“, hlavně na tajemná

slova, jež jí byl diktoval. Ve své prostnosti a zbožnosti chtěla se sama pokusiti o vypátrání tajemství obrazu svatého Xaveria v chráme mikulášském.

Celé dny a vůbec každý okamžik, jež mohla životu odzískati, strávila před posvátným jí obrazem, kterýž jí bez přestání tanul na mysli a o němž jen s největší úctou se zmiňovala.

Tuto svou přichylnost k tajemnému významu obrazu přenesla potom na svou jedinou dceru, kterouž již jak dítě vodívila do chrámu mikulášského, neustávajíc jí téměř vypravovati o divotvorné moci obrazu.

Matka má provdala se ještě později nežli babička, a to r. 1830 v stáří 42 roků. Rok na to v měsíci červenci jsem se narodil já a k výslovnému přání babiččinu, která za několik dní po mém narození asi v 80. roce zemřela, dáno mi na křtu jméno Xaverius.

Matka má arci již neměla tak neobyčejné úcty a důvěry v divotvornost obrazu sv. Xaveria, ale přece byla pieta k obrazu v rodině naší neobyčejna, tak že směle mohu říci, že i matka má, jako druhdy babička, dobrou třetinu svého života strávila před Balkovým mistrovským dílem na modlitbách a v zbožném rozjímání. Ba pamatuju se, že matka za mého mládí, nejspíše po příkladu babiččině, vždy, kdykoli pronesla jméno svatý Xaverius, požehnala se křížem, a byli doma, že skoro nikdy neopomenula přistoupiti ke kropence a pokropiti se svčcenou vodou.

Později, když jsem dorůstal a kárající mne matka často

musila bráti moje, t. j. jméno Xaveria nadarmo, přestala se sice již pomalu křížovati a svěcenou vodou kropiti, ale přece vždy, kdykoli jen poněkud mohla, pospíšila buď sama nebo se mnou do chrámu svatomikulášského, aby tam vykonala svou pobožnost.

Slepé toto zbožňování podivuhodného obrazu dosáhlo u mé matky nejvyššího stupně dle všeho v posledních letech před jejím provdáním se a obzvláště v době, když nosila mne pod srdcem; neboť později mi často vypravovala, že v tu dobu z chrámu mikulášského [32] téměř ani nevycházela, ba že několik dní přede dnem, kdy spatřil jsem po prvé denní světlo, jsouc před obrazem sv. Xaveria v zbožné myšlénky pohřížena, ani nepozorovala, že chrám již zavřeli, a musila potom celou noc v největších úzkostech strávit v chrámě, z něhož ji ráno skřehlou a skoro polomrtvou domů odnesli.

Taková byla moje rodina, . taková moje matka a za takových poměrů jsem se narodil.

Nápadná moje podobnost s tváří Balkova umírajícího svatého Xaveria nedá se sice vědecky vysvětlit, však cosi vysvětlení podobného, zdá se mi, že podal jsem ti svým vypravováním.“

Přítel skončil a svěsil poněkud hlavu.

Prosté vypravování jeho vzbudilo ve mně celou řadu myšlének; ale přece jsem se ani slovem na nic netázal, co zdálo se mi býti podivným neb o čem bych si byl přál nějakého objasnění.

Připomenuv sobě po tomto vypravování podivné naše se-

tkání se v mikulášském chrámu, o němž přítel tak houževnatě mlčival, nemohl jsem jinak, než za to míti, že přítel, pocházející z rodiny, fixní myšlénkou zaujaté, sám jest nyní fixní myšlénkou zaujat, slovem že jeví se u něho známky choroby mozku.

Věda však, že pro podobnou chorobu, není-li již v stadiu nezhojitelnosti, satyra a ironie jsou často výbornými léky, pravil jsem s patrným úsměškem:

„Výklad a vysvětlení o tvé nápadné podobnosti s tváří Balkova svatého Xaveria tedy šťastně máme; ale jde ještě o něco důležitějšího.“

„Nuže?“ dí přítel netuše ani, kam mířím.

„Abychom se teď pokusili o výklad, proč asi rozumný člověk tvé rozvahy a vzdělanosti následuje příkladu své bigotní a fixní jakous myšlénkou zaujaté babičky a matky, a kreslením i vyměřováním Balkova nesmrtelného díla maří čas a sílu. Či chtěl jsi snad svatého Xaveria na Balkově obraze kružidlem přinutit, aby vystoupil z obrazu a prstem ti ukázal, kde je „neocenitelný poklad“ zakopán?“

Přítel nečekaje, až skončím, prudce vstal se stolice a sáhnuv po klobouku pravil klidně, avšak velitelsky:

„Dosti! Bud zůstaneš zde ty nebo půjdu sám!“

Pozoruje, že se můj lék minul úplně účinkem a nemaje jiného hned v zásobě podotknul jsem s úsměvem, dívaje se na hodinky:

„Však je již také čas, abych šel, nechci-li tu zůstat do rána; jsou právě tři hodiny s půlnoci.“

[33] Vzav na to klobouk odcházím. Ve dveřích volám ještě „S bohem!“, přítel však neodpovídá; cynická má otázka byla jej skutečně urazila.

Přítelův hněv trval několik dní. Potkali jsme se náhodou několikrát na ulici, ale přítel vždy vzdorovitě ode mne se odvrátil.

Nemaje v tu dobu žádné obzvláštní příčiny, vtírati se mu, čekal jsem klidně, až pobouřené vlny jeho citlivosti poněkud se utiší. Vědělť jsem, že přátelství naše jest takového druhu, že nelze je pouhou, byť sebe cyničtější urážkou, nýbrž jen skutečnou zradou na přátelství samém zničit.

Že tomu bylo skutečně tak, dokazuje okolnost, že přítel za několik dní sám vrazil do mého bytu a s ironickým jásosem: „Viktoria! Viktoria! Teď je světu pomozeno!“ počal se ke mně chovati, jako bychom se nebyli až dosud ani v nejmenším pohněvali.

Příčinou návštěvy té byl přítelův nejnovější nález; byltě vypátral novou učenou brožurku jakéhosi německého profesora, jenž se v ní s nejvážnější tváří chlubí, že podařilo se mu rozřešiti záhadný problem kvadratury kruhu a ku chloubě své připojuje také své „vědecké“ důvody.

„Nemáme-liž nyní vyhráno?“ pokračoval přítelstrkaje mi brožurku. „Konečně po tolikerém namáhání vystupuje člověk, jenž našel způsob, jak možno nesourodé předměty porovnávat, jak možno křivku měřit přímkou, kdežto až dosud mělo se všeobecně za to, že možno porovnávat jen předměty stejnorodé!

Od tohoto okamžiku je všem svízelnům odpomoženo.

Možno-li křivku měřit přímkou, proč medle nebylo by možno měřit talent a práci zlatem nebo bankovkami? Až po dnešní den nebylo možno duševní práci nikdy spravedlivě odměnit, poněvadž se dala měřit zase jen prací duševní a nikdy nestejnorodými hodnotami, vyznamenáním, pochvalou, slávou a penězi. Teď, teď je svět umělců, vědátorů a podobných spasen . . .“

Přítel by byl zajisté ve své řeči pokračoval, kdybych ho nebyl nevrle přerušil, aby mi místo slov raději dovolil brožurku přečíst, bych o ní mohl pronést svůj soud.

Rozumí se samo sebou, že jsem brožurku dostal a také přečetl.

Od té doby žili jsme s přítelem zase v nejlepší shodě. Opět jsme se scházivali, opět jsme debatovali o nejrůznějších věcech způsobem [34] vážným i lehkomyšlným, opět jsme se hádávali a přeli, jako bývá vůbec zvykem u lidí mladších, u nichž názory doposud ještě nejsou úplně vykryštalizovány.

Z nenadání spozoroval jsem však na příteli zvláštní změnu. Vážnost povahy jeho byla se téměř přes noc přeměnila v zasmušilost hypochondra.

Byl-li jindy málomluvný, vydržel nyní v mé společnosti třeba několik hodin, aniž by slova pronesl, a bychť byl začínal hovor o věci pro něho sebe zajímavější. Kdykoli potom přece něco pronesl, byl výrok jeho jen důkazem, že myšlenky jeho bůh ví kde bloudily.

Současně se zasmušilostí ducha dostavila se také chorobná citlivost, tak že i obcování s ním bylo v době té nehrubě při-

jemné, poněvadž při každé příležitosti postřehl jsem buď pohrdlivý pohled, sarkastický úsměv neb úšklebné skřívení úst, anebo jsem byl odbyt i příkrým, odpuzujícím, ba i hrubým nějakým výrokem.

Všechny symptomy od kalného mdlého oka a stále zakaboněného čela až po ono trapné a soustrast budící vzezření lidí, trápených nezhojitelnou jakous chorobou, nasvědčovaly tomu, že s přítelem stala se změna povážlivá: buď že ochuravěl nebezpečně tělesně, nebo že duševní neduh, jehož prvopočáteční známky domníval jsem se již dříve dosti často pozorovati, zhoršil se v takové míře, že bylo nutně potřebí lékařské pomoci.

Marné bylo mé naléhání, aby se přítel poradil s lékařem; vždy, kdykoli jsem se mu o tom zmínil, odbyl mne nevrle, že lékaře nepotřebuje; ba když jsem později sám do bytu lékaře poslal, ukázal tomuto zcela zdvořile dvěře a plížíval se dále ulicemi pražskými se svěšenou hlavou, zakaboněným čelem, zamyšlen, bled a vysílen jako člověk nosící brzkou smrt ve svých prsou.

Kromě toho přestal se zabývati svými zamilovanými studii a mimo svůj obyčej zřídka kdy zdržoval se doma, tak že jsem často několikrát musil do bytu, nežli jsem jej stihnul.

Kam chodil a za jakým účelem, nezvěděl jsem, aniž jsem vůbec mohl vypátrati příčinu nápadné změny, která se s ním byla tak z nenadání stala.

Tak uplynulo několik měsíců.

Minula zima, minulo jaro a nastalo léto.

Povážlivý stav přítelův se neměnil, a již jsem měl za to, že není žádné pomoci, když právě tak náhle, jako se byla změna stala, dověděl jsem se příčinu.

[35] Navštívil kdysi za krásného letního odpůldne přítele, zastihnul jsem jej u stolu v zadumání nad starým situačním plánem Prahy a okolí.

Když jsem vstoupil, obrátil přítel ke mne zažloutlý obličej a poznáv mne vyskočil se stolice s takovým kvapem, jakého jsem u něho po kolik měsíců nebyl spozoroval, a padnuv mi kolem krku počal mne líbati, jako by se byl po letech setkal s horoucně milovanou milenkou a nikoli s přítelem, kterého mohl spatřit každý den.

„Co se stalo?“ tážu se udiven bráně se neočekávanému a mezi mnou i přítelem zcela nezvyklému líbání.

„Konečně! Konečně!“ odpovídá přítel s nelíčenou radostí.

„Tak přece mluv!“ naléhám netrpělivě, a přítel upřev na mne zkoumavý pohled dí:

„Konečně se mí podařilo, vypátrat tajemství Balkova obrazu svatého Xaveria.“

„Šlíš?!“ vzkřiknul jsem mimovolně; neboť právě tak jako mne byla nenadálá jarost a svěžest přítelova mile překvapila, zalekla mne neočekávaná poslední jeho slova, jako když ze záhonku fialek, v němž domníváš se nalézt ptáče, hnízdo své poprvé opustivší, zasyčí na tebe jedovatá zmije.

Přítel odstoupil několik kroků ode mne a s ledovým klidem pravil:

„Nikoli, hochu drahý, nešlím! Promiň, že v prvním ná-

valu radosti, když jsem tě spatřil, nechoval jsem se, jak se sluší na člověka mého rázu. Co však jsem řekl, na tom trvám; tajemství je šťastně rozluštěno, a libo-li ti, můžeš dnes v noci se mnou vyzvednouti poklad.“

Nedůvěřivě pohlížel jsem mlčky na přítele, když popošel ke stolu a jeda prstem po situačním plánu pravil:

„Zde je už správně a určitě naznačena cesta k pokladu. Není pochybnosti, že je pravá. Bude-li však také poklad za obrovskou tu práci stát, ovšem ještě nelze udati.“

Po té nedbaje hrubě mé přítomnosti, počal zcela klidně přecházeti po komnatě.

Neobyčejný jeho klid nemálo mne mýlil, neboť právě takovým býval v dobách, kdy pokládal jsem jej duševně i tělesně za úplně zdravého.

„Doposud ničemu nerozumím, vlastně nic nechápu, Xaverie,“ přerušuju po chvíli mlčení. „Možno-li ti podat vysvětlení, ukojíš nejen [36] mou zvědavost, ale zaplašíš i palčivé pochybnosti mé o tvém duševním stavu.“

Přítel útrpně se usmál. V úsměvu jeho spočívala však jistota muže, který, jest si vědom, že závisí jen na jeho vůli, aby v několika okamžicích zaplašil veškeré pochybnosti.

„Bud' bez starosti o mé mozkové nervy,“ děl po chvíli. „Kojnejší nyní právě tak solidně a klidně »svou práci« jako kdykoli jindy, leda že v tomto okamžiku nejsou snad tak příliš napjaty a rozechvěny jako v poslední době, kdy jsou téměř bez přestání mou vůlí mrskány ku práci nedovedly zroditi než pochybnost, nepokoj a nespokojenost, ba bezna-

dějnost. Doba, kdy bylo třeba mysliti a pracovati, už minula; nyní možno o práci promluviti, a libo-li ti, povím ti, co...“

„Vypravuj tedy!“ přerušil jsem přítelovu řeč.

Tento usednuv proti mně za stůl jal se vypravovati v tento smysl:

„Trvám, že doposud ještě se pamatuješ na tajemná slova, jež byl malíř Balko několikokamžikůpřed svou smrtí mé babičce diktoval.

Rovněž tak jest ti známo, jaký účinek měla mystická slova umírajícího na naivní mysl nejen mé babičky, nýbrž i po letech ještě na mysl mé matky.

Můžeš si tedy snadno představit, jaký účinek asi měla posvátná úcta mé matky k obrazu, ke kterému se mystická slova ta vztahovala, na mne, když jsem v průvodu matčině celé dny trávil před obrazem umírajícího svatého Xaveria, o kterémžto svatém, upřímně řečeno, po dnes nevím více podstatného, nežli že náležel mezi stoupence pověstného Ignáce z Loyoly, že nadšen pro víru křesťanskou působil v Indii s bezpříkladným sebezapíráním nejen jako kněz, nýbrž i jako voják, že však svým přísným životem a vzorným příkladem daleko více mezi obyvatelstvem působil na prospěch víry křesťanské nežli zbraní, a že slávy, kterouž mu po jeho smrti, jež jej stihla na cestě do města Goa, církve katolická prokazuje, vším právem zasluhuje.

Matka má ovšem znala celou řadu rozličných legend a životopisů podivuhodného tohoto muže, nicméně navzdor tomu, že mi je nesčíslněkrát vypravovala, nepřiměl by mne nikdo ani nejbolestnějším mučením k tomu, bych jen jedinou

z nich znova vypravoval.“

Kam zabíháš?“ přerušil jsem vypravujícího. „Proti svému obyčeji počínáš zcela nelogicky. Jak se zdá, chtěl’s vypravovat o účinku [37] matčiny úcty k obrazu a vůbec veškerého toho tajemnůstkářství na svou mladistvou mysl, a odbočuješ k věcem, jež s tím naprosto nesouvisí. Co je mi v tu chvíli po životopise nebo legendách katolického misionáře v Indii?“

Přítel neuznav mého vyrušení z proudu řeči ani za hodno nejnepatrnější omluvy nebo poznámky pokračoval ve svém vypravování:

„Jako dítě a hoch, ba ještě jako mladík stával nebo klečoval jsem po boku své matky před Balkovým obrazem v oné zbožné bezmyšlenkovitosti, z kteréž rodívá se buď náboženský fanatismus, když je člověk duševně čilý, anebo onen druh otupělosti a otrlosti duševní, kterouž »zbožný lid« nazývá »oddání se do vůle boží«, když je člověk na duchu obmezen.

Na štěstí pro mne vznikla ve mně zvláštní jakás pochybnost. Nevím sice, kdy, kde a jak vzala původ, existence její však dosti záhy se přihlásila o své právo: Počal jsem pochybovati.

Z počátku týkaly se pochybnosti věcí nepatrných, později vždy důležitějších, až posléze nebylo skoro ani jediné věci, ke které bych nebyl připsal znamení otázky na tak dlouho, dokud jsem nenabyl o ní úplného přesvědčení; slovem počal jsem mysliti a souditi.

Jak ti známo, byl jsem vychován v nejpřísnějších zásadách

neboli předsudcích bigotnosti.

Myšlenkový boj o jich vykořenění byl tudíž tuhý a houževnatý; ale posléze přece vykořeněny úplně, tak že nadešli dnové, kdy klečival jsem v chrámě svatomikulášském po boku své zbožné matky s myšlenkami zcela profanními, kdy klečival jsem tam pouze z té příčiny, bych dobrou a v mnohém ohledu převýbornou matku, která mimo svou zbožnost a víru neměla jiných duševních a mravních opor, svou negací posvátných tradic v hloubi duše neurazil a tak nevýslovně nešťastnou neučinil.

Duševní tento převrat děl se u mne velmi pomalu; bez přísných studií a bez mnohé nahodilé nebo nenahodilé pomůcky vědecké, které jsem se instinktivně nebo za přispění jiných domohl, nebyl by se zajisté převrat ten stal ani tak rychle, ani tak úplně.

Jako na podzim opadává se stromu jeden lístek po druhém, až zůstane holý kmen s větvemi, tak opadával znenáhla u mne ve filosofické výhni pochybností jeden lístek zbožnosti a pouhé víry bez přesvědčení po druhém, až zbyl holý kmen a několik větví: zásady a zásadečky víry a chorobný kořen: předpojatá mysl, z které byly vypučely.

[38] Avšak i tento kmen a větve, ba i kořen znenáhla ztrouchnivěly a zbyl jen zárodek nového duševního života. Tento však počal z nenadání klíčiti a vypučel z něho zdravý kořen nový: nepředpojatá mysl. V duši mé vznikly myšlenky nové, svěží, a z těchto vykristalovaly se nové zásady, jež vrcholily v neobsáhlém dosud a nejrozličněji definovaném

pojmu: bůh.

„Co je bůh?“ ozývalo se v mé duši v tisícerém ohlase. A v době té byl jsem duševně dospěl tak daleko, že nemohl jsem odpovědět jinak nežli: „Bůh je resultující přírodních sil.“

„Výborně!“ zvolal jsem mimovolně.

Přítel však nedbaje opět mého vyrušení, pokračoval klidně dále:

„A na tomto základě, ať již pravém nebo klamném, počal jsem svou nevděčnou práci: přemýšleti o tajemství Balkova obrazu svatého Xaveria. Nelze mi ovšem ani nejhlavnější výkony klopotné a často zdánlivě úplně beznadějně mé duševní práce sledovati, a proto naznačím ti ji jen v nejhrubších obrysech.

První otázka, která se mi naskytla, byla: „Je-li v obraze skutečně nějaké tajemství skryto, jakým způsobem a jakými prostředky je možno odvážit se k jeho odhalení?“

Přemýšleje o této otázce, shledal jsem, že k odhalení jakéhokoliv tajemství vůbec a tudíž i tohoto možno se odvážit jen s nejpřesnější logikou, a nejvhodnější prostředky výpomocné uznal jsem matematiku a vědy přírodní.

K resultátu tomuto dospěl jsem asi před dvanácti léty a od té doby věnoval jsem každý volný okamžik přísným studiím jmenovaných věd.

Čím hlouběji však jsem se zabíral do studia, tím více jevila se mi bezpodstatnost posledních slov umírajícího Balka, jež byl mé babičce diktoval, a po mnohém přemýšlení zavrhl

jsem vše jako pouhou halucinaci umírajícího, tudíž duševně již nepřítelného člověka.

Je-li skutečně jakého tajemství v obraze, proč medle umírající Balko nenaznačil jeho podstatu nebo aspoň zdaleka způsob jeho odhalení? Proč pravil ke konci, že — kdo vytrvalostí a železnou vůlí obrněn, bude před obrazem dlít, tomu že svatý Xaverius zjeví neocenitelný poklad?

Což nedlely babička a matka má „vytrvalostí a železnou vůlí obrněny“ před obrazem po mnoho let, což neupjal jsem já sám veškerou svou mysl na obraz, abych vypátral v něm skryté tajemství, [39] a přece svatý Xaverius nejednal dle Balkova slibu a neocenitelného pokladu nám nezjevil!

Posléze v rozmrzelosti nad marným mudrováním, kladením sobě otázek a jich často i pošetilým zodpovídáním pohodil jsem pyšně hlavou a pevně jsem si předsevzal, že nebudu se již obíratí záležitostmi, která po zralém uvážení nezdála se mi býti než fantasmagorickým výtvozem mozku ve své pravidelné funkci již přerušeno.

Předsevzetí mé bylo sice pevné, nicméně provedení velmi nesnadné. Neboť uvážíš-li, v jakých poměrech jsem byl vychován, že obraz a jeho domnělé tajemství co den, ba téměř každou hodinu uváděny mi na mysl, přisvědčíš mi, když dím, že navzdor největšímu namáhání a skutečně násilnému zapuzování myšlenky na Balkův obraz nemohl jsem se jí zbaviti a že mne pronásledovala s houževnatostí palčivé vzpomínky na starý jakýs poklések, jehož jsme se byli z mládí dopustili a jež ještě před svou smrtí musíme napra-

viti.

Pevné vůli mé arci se poněkud podařilo odpuditi osudnou myšlenku aspoň potud, že nestala se nikdy na delší čas předmětem pravidelného hlubšího přemítání.

V době té zemřela má matka náhle, byvši raněna mrtvicí, právě když z rána odcházela jako obyčejně z chrámu svatomikulášského.

V den po jejím pohřbu seděl jsem doma o samotě zasmušen a rozlítostněn, probíraje se v listinách úředních i soukromých, jež byly po matce zbyly a kteréž ona u vzácné vážnosti chovala buď jako upomínky nebo listiny potřebné a nutné.

Osudnou náhodou našel jsem lístek, ježž byl Balko před svou smrtí babičce mé diktoval a o němž mi byla matka až dosud jen vyprávěla, aniž by mi jej byla kdy ukázala.

Pohled na polozpukřelý papír a nepravidelný kostrbatý švabach babiččin oživil v mé duši veškeré upomínky, a od toho okamžiku mělo mne tajemství Balkova obrazu opět ve svých tenatech. Marně jsem se přemlouval, marně jsem se bránil; mystická slova lístku pronásledovala mne ve dne v noci, až doznělo ve mně předsevzetí, že pokusím se poznovu o rozřešení záhadného a více než pochybného tajemství.

Zahájil jsem práci znovu.

Především počal jsem zkoumati, diktoval-li Balko v posledních svých okamžicích mé babičce cosi aspoň částečně podstatného, nebo — nalézaje se již v nepříčetném stavu duševním cosi naprosto nebo z části smyšleného, a jaký byl při

tom asi jeho zámysl.

[40] Z chaosu myšlének, vzpomínek a jednotlivých dát vybíral jsem především ony, z nichž mohl jsem seznati povahu Balkovu a dospěl po dlouhém přemítání k poznání, že povaha jeho nebyla by se srovnávala se lží, ať již skutečnou nebo žertovnou.

V posledním jeho diktandu zdála se tedy přece spočívat pravda, ovšem zahalená v mystické roucho temného výrazu. Ale jak přijít k jádru, jak naléztí aspoň zásvit, jenž by třeba na okamžik osvítil dráhu, po které by bylo možno, byť jen o krok přiblížit se k tajemnému cíli?

Přemýšlel a zkoumal jsem dále a snažil se odpovědět zcela přesně na tisícové otázky, z nichž nyní ovšem jen některé mohu uvést.

Konečný resultát všeho: zjevení „neocenitelného pokladu“ ponechal jsem zatím stranou a tázal se sama sebe: „Kdo uložil tajemství v obraz!“

Odpověď naskytla se prostě sama sebou: „Kdož jiný než Balko, jenž tvrdí, že „obraz nebyl malován pouze pro oko a pro povznešení mysli zbožných křesťanů“, nýbrž že „je v něm více nežli bývá v obrazech největších mistrů, cosi, nad čímž by tisícové s pohrdáním pokrčili ramenoma, z čehož však by přece mohla vzejít spása milionům“.

Mluvil-li zde Balko promyšleně a zcela přesně logicky, spočívalo tedy tajemství v malbě samé, a přece bylo tak zvláštním, že neshledáváme cosi podobného ani v malbách největších mistrů; bylo tudíž dle všeho, abych tak řekl „ne-

malířským“, netýkalo se a nezakládalo se v umění malířském, nýbrž v čemsi, čímž Balko i nad největší mistry vynikal.

Tím přesunuly se myšlenky mé opět na Balka jako člověka. Opět zkoumal jsem jeho povahu, život a snahy a vybíral pouze ony stránky a známky, jež mohly býti v jakéms takéms styku s věcí, o kterou šlo.

Probrav všechny upomínky na četné podrobnosti z matčina vypravování, neboť nic jiného neměl jsem k dispozici, vylovil jsem následující drobtý, jež zdály se míti pro můj účel nějaké ceny:

Balko byl nespokojen se svým osudem, často si stěžoval, že minul se cílem života. Vedle svého umění miloval samotu, vážné přemítání a studie přírodovědecké; byl člověk lidumilný a zanášel se myšlenkami reformačními.

[41] To bylo vše, o čem jsem věděl, že se tím Balko lišil jako člověk i umělec od jiných malířů.

V jaké souvislosti bylo to však s tajemstvím obrazu?

Myšlenky mé počaly se opět rozbíhati; probíral jsem jednu po druhé, však žádná nehodila se mi k první důležitější možnosti mého bádání, že tajemství obrazu nezakládá se v umění malířském. Logické zkoumání mé zůstalo úplně bez úspěchu.

V průběhu dalšího přemýšlení uznal jsem za nutné, zkoumati opět malbu samu, k čemu mně hlavně také přiměla diktovaná slova Balkova: „Kdo dovede třeba po léta dlíti před obrazem tím, kdo upne veškerou svou mysl na obraz, aby

tajemství vypátral atd.“

Učinil jsem tedy dle slov těch a zkoumaje stával jsem před obrazem, kdykoli se mi naskytla příležitost.

. V první době nepozoroval jsem jako dříve nic zvláštního, leda že budil jakýsi druh ztuhlosti v postavě sv. Xaveria moji pozornost, kterou jsem následkem toho zdvojnásobil.

Nicméně ani zbystřená pozornost má nevedla k žádnému cíli. Svatý Xaverius díval se na obraze s týmž bolestným výrazem v oku tak klidně a přece zas tak trpce v neurčité prázdno, že mi bývalo mnohdy až úzko, když po mnoho hodin nespustil jsem zraku s obličeje svatého, a po celou tu dobu nic jiného nepozoroval, nežli děsný výraz blízké smrti, jež byl malíř v obličeji tom tak mistrně vyznačil.

Pochybnosti mé počaly se poznovu množiti a jsem jist, že bych se byl opět na čas vzdal všeho dalšího zkoumání, kdybych byl náhodou nepřišel na další důležité známky.

Opozdiv se jednou odpoledne v chrámě shledal jsem, když jsem chtěl chrám opustit, že stalo se mi jako kdysi mé matce: chrám byl zavřen a já v něm o samotě.

Z počátku jsem tomu byl povděčen; byltě jsem až dosud Balkův obraz zkoumal jen ze zdálí, nyní se mi naskytla příležitost ku zkoumání z bezprostředního blízka.

Nerozmýšleje se dlouho vyskočil jsem na oltář a jal se obraz prohlížeti. Počal jsem zkoumání po svém zvyku systematicky postupně od hlavy svatého, leč ani z bezprostředního blízka nebylo možno nic podstatného vypátrati.

Z nenadání utkvěl zrak můj na jistém místě na prsou a cosi jako blesk radosti prolítlo mou duší.

[42] Místo, na němž byl zrak můj utkvěl, mělo zvláštní ráz. Nebyl to bod, nebyla to čára a přece se tam zrak můj zastavil, přece jsem poznal, že místo to má zvláštní nějaký účel.

Bylo to jakési mimovolné zatrhnutí štětcem, když byl obraz malován. Když jsem pak napjal svou pozornost, našel jsem v místě tom také jistý bod, zcela určitě naznačený střed.

„Co však znamená tato známka? Je osamělá nebo je jich více na obraze?“ byly první mé myšlenky. A bez odkladu počal jsem pozorování poznovu od hlavy pečlivěji a bedlivěji než poprvé.

K nemalému překvapení našel jsem na čele podobnou známku jako na prsou, pak třetí na rameně a čtvrtou na palci levé ruky. Více podobných známek nemohl jsem vypátrati.

Spokojil jsem se však úplně tímto výsledkem, poněvadž nebylo již žádné pochybnosti, že známky ty jsou zúmyslné, slovem, že mohou vésti k vypátrání tajemství obrazu.

V radosti nad neočekávaným tímto odhalením ani jsem nepozoroval hlavní příčinu, pro kterou jsem při největší pozornosti naprosto nemohl nalézt více známek na obraze: že se bylo totiž již valně setmělo.

Teprve když jsem skočil s oltáře, seznal jsem, že je již téměř tma, a věda, že tentokráte není žádné pomoci, že musím noc ztráviti v chrámě, hledal jsem nejpohodlnější místo k přenocování a našel je ve zповědnici naproti oltáři sv. Xaveria.

Usednuv v ní opřel jsem hlavu v dlaně.

Mozkem mým vířil proud myšlének; krev má byla neobyčejně rozprouděna. Nalézalť jsem se ve zcela mimořádném stavu, asi jako člověk, jenž byl po dlouholetém otročení pozbyl již veškerou naději na uvolnění a jemuž z nenadání byli zvěstovali, že je úplně svobodným.

O řádném a pravidelném přemítání ovšem nemohlo býti ani řeči; zadumal jsem se a teprve když byl myšlenkový proud poněkud své prudkosti pozbyl, přešlo zadumání znenáhla v polosnění.“

Přítel se po té odmlčel a vstav přešel několikráte mlčky po komnatce.

Zdalo se, jako by si chtěl oddechnouti nebo zaplašiti chmurnou jakousi vzpomínku. Byl zamyšlen a dojat. Nevyrušil jsem ho tedy a vyčkal, až za delší chvíli, usednuv si opět naproti mně, bez vybídnutí počal dále vypravovati.

[43] „Hrobové ticho a noční chlad působily na mé rozechvěné nervy velmi konejšivě; ale nemohl jsem přece usnouti, aniž se probrati z polosnění.

Několik hodin minulo. Z nenadání se mi zdá, jako bych slyšel temné jakési ťapání, jako by velký pes běžel od hlavního oltáře ku vchodu chrámu, pak jako by se byl obrátil a běžel zase ve směru opačném k hlavnímu oltáři, načež jako by se byl v nejprudším běhu v prostřed chrámu zastavil.

Za několik okamžiků spatřil jsem velkého černého kocoura, plížícího se z lodi chrámové k prostřednímu oltáři, před nímž jsem se nalézal. Vůkol nastalo opět hrobové ticho. Kocour svítě příšerně očima plížil se tiše a opatrně k ol-

táři, jako by se připravoval ku skoku na lup, a doplíživ se až k stupním oltářním zastavil se, zamňoukal a v mžiknutí oka skočil na oltář.

V následujícím okamžiku spatřil jsem však na oltáři místo kocoura příšernou jakous postavu. Byl to zcela nahý mužík malinkého, útlounkého tělíčka s obrovskou hlavou; seděl na oltáři nepohnutě, se svěšenou hlavou; nohy visely mu dolů, jako když posadíš trpaslíka na velký stůl.

Nežli však jsem mohl pitvorného mužíka prohlédnouti, zaslechl jsem z lodi chrámové dvoje lehké lidské kročeje. Jedny přicházely od hlavního oltáře, druhé od vchodu chrámového, a za chvíli spatřil jsem dvě ženských postav v smutečním šatu. Přicházely volným krokem se svěšenými hlavami, jako by byly v zbožné rozjímání pohrouženy; u oltáře sv. Xaveria se zastavily a pokleknuvše těsně podle sebe se pjaly ruce k modlitbě.

Pitvorný mužík na oltáři seděl chvíli tiše. Z nenadání však počal kejklati nohama, roztáhl vodorovně ruce a vymrštil se prudce do výše tak obratně, že v mžiknutí stál na oltáři vzpřímen, nepohnutě jako socha.

Před oltářem klečící ženštiny vstaly a zahleděly se upřeně na netvora, jenž dutým hlasem jal se mluvit:

„Víte, co je blázen? Dovedete rozeznat blázna od moudrého? — Dovedla bys to, Boženko, kdyby to byl tvůj vnuk? — Dovedla bys to, i ty Kateřino, kdyby to byl vlastní tvůj syn? — Vizte jej tamo!“

A při tom ukázal prstem na mne.

Obě ženštiny se obrátily. V jedné z nich poznal jsem svou matku s výrazem nevýslovné bolesti v starostlivé bledé tváři, v druhé [44] zdálo se mi, že poznávám dle matčina popisu babičku, v trpaslíku pak Balka...

Chtěl jsem vzkřiknouti, leč současně vzniklo v mé duši přesvědčení, že vše, co vidím, jest pouhý sen.

Procitnul jsem...

Jasná zář měsíce padala oknem na Balkův oltářní obraz, a poslední zápas, zračící se v tváři svatého Xaveria, nabyl v osvětlení tom rázu téměř demonického. Před oltářem nebylo nikoho, kolem panovalo hrobové ticho. Ale bylo mi přece jako člověku, jenž se byl mimo nadání dotknul tuhnoucí mrtvoly.

Procitnuv zachvěl jsem se; počalo mi býti teskno a úzko, studený pot mi vyvstal na čele, mrazilo mne. Vzpřímiv se setřel jsem skoro bázlivě pot s čela a vystoupil ze zповědnice.

Byl jsem si sice úplně vědom, kde a proč se tam nalézám; byl jsem si sice úplně vědom, že nemám ani nejmenší příčiny k úzkosti nebo docela k bázni, a přece jsem se nemohl ubrániti nejděsňším pocitům, jaké byly kdy mou duši rozechvěly.

Vystoupiv ze zповědnice počal jsem z počátku volně, pak vždy prudčeji přecházeti před Balkovým obrazem.

Obrovský chrám byl takřka kouzelně osvětlen.

Několika okny padala do vnitř bledá zář měsíce; zde táhla se po stěně, z části přes obraz, pak po zemi, daleko do vnitř chrámu, kde u protější stěny ve výši osvítila bílou sochu váž-

ného starce; tam postříbřila temné řezbářské práce na portálu oltáře, přelétla jak charý stín oltář a vniknuvši hlouběji do chrámu zanikla v několika pramenech mezi levicemi temné kaple.

Onde vniknulo jen několik paprsků na pěkný oltářní obraz Madonny, jenž skvěl se jako v stříbrné mlze, tamo zase celý proud padá na ohyzdnou postavu s děsným výrazem v tváři a hrozivě vyzdviženou pravicí, kdežto opodál ozařuje týž proud něžné andílky se zlatýma křídly a dodává sladkému úsměvu v jich tvářích děsného výrazu, poněvadž zde s bledou září měsíce zápasí z blízké kaple vycházející kmitavé červené světlo věčné lampy.

Zde paprsky měsíce kráslí a mírní, tam zase, zvláště kde tvoří s věčnými lampami dvojsvětlí, hyzdí až k děsnosti; jinde pak, kde temno paprsky přemáhá, anebo kam vůbec ani zář, ani reflex paprsku měsíčních nevniká, zívá hrozné, temné prázdno...

Úzkost má nepochopitelným způsobem se zmáhala. Bránil jsem se jí sice důvody rozumu a rozvahy; úsilí mé zůstalo však marným.

[45] Byl jsem v nejvyšší míře rozčilen a rozechvěn a poprvé v životě svém pochopil jsem velebnou hrůzu, jakou působí umění katolického náboženství na prostý lid: neboť když již u mne, u člověka mladého, zdravého, jenž se byl vyzul takřka ze všech předsudků a skoro pro vše, co kolem něho zdálo se býti děsivým, měl rozumový důvod, nebyly důvody, kterýmiž se bránil proti neobyčejnému, příšernému

dojmu, téměř nic platny: jaká duševní muka musila asi vytrpěti prostá moje matka, když jako já probděla dlouhou noc v pustém chrámě. . .

Nepokoj a rozčilení vypudily mne od oltáře sv. Xaveria.

Rychlým krokem popošel jsem do prostřed chrámu a mimovolně hledal místo, kde bych postál neb usednul.

Marně! V celém chrámě nenalezl jsem žádného ; všade jsem se cítil nevolným, všade mne provázela nevýslovná úzkost, všade mne mrazilo.

Prudkým krokem přecházel jsem po chrámě; kroky mé v dutém ohlase odrážely se od klenby chrámové, ba zdálo se, jako by za hrobového ticha i dýchání mé bylo slyšet až na konci chrámu.

Konečně po několika trapných hodinách, z nichž každá zdála se mi býti věčností, vnikl jitřní zásvit do chrámu a zápace krátký čas s plavým již svitem měsíce rozsypal posléze své jemné růže po celém chrámě, tak že vše kolem mne lesklo a třpytilo se v nejsvěžejší čarokrásě spanilého letního jitra.

Minulo však přece ještě drahně času, nežli jsem byl vysvobozen z trapné situace.

Zemdlen a rozčilením skoro k smrti unaven vrátil jsem se domů a nejsprávnějším dokladem, že jsem oné noci skutečně prožil nejděsnější okamžiky svého života, byla horečka, která mnou po několik dní lomcovala.“

Přítel opět se odmlčel, jako by jej bylo vypravování o osudné noci unavilo.

Za několik okamžiků však pohodil hlavou, jakž mívál

ve zvyku, kdykoli se mu vtíraly nepříjemné a odporné myšlenky, a pokračoval:

„Promiň, že jsem se poněkud odchýlil od podstaty věci, od vylíčení duševní své práce, čelící k vypátrání záhadného tajemství.

První tato noc, strávená v chrámě svatomikulášském, nebyla poslední. Jakmile jsem se pozdravil a mohl opět pravidelně a klidně přemýšlet, bylo první mou starostí, nalézt způsob, jak bych mohl o samotě a nevyrušován ve svém zkoumání Balkova obrazu pokračovati, neboť čtyry známky, jež jsem byl našel, nasvědčovaly zcela [46] zřejmě, že k odhalení tajemství obrazu jest třeba, bych nyní především nastoupil cestu mechanickou, obraz co možná nejbedlivěji zkoumal a teprve po té na základě svých výzkumů dále kombinoval.

Dát se vždy k tomu cíli v chrámě přes noc zavřítí, nebylo mi jednak po chuti již pro nepříjemnost, které jsem měl už první noci do syta, jednak zase nebylo zcela bezpečným, poněvadž jsem mohl býti v chrámě náhodou postížen, což mohlo míti snadno za následek, že by se mi byly pokládaly úmysly nekalé.

Za tou příčinou snažil jsem se dosáhnouti k navštěvování chrámu v nepřítomnosti jiných lidí dovolení, a sice od osoby v té věci všemohoucí, od kostelníka. Stálo mne to však dosti namáhání.

Po čtvrt roku navštěvoval jsem co den hostinec, do kterého chodil také kostelník, po čtvrt roku jsem co možná nejopa-

trněji konal přípravy, bych nevzbudil u dobrého a poctivého muže ani nejmenšího podezření, a teprve když jsem se s ním úplně seznámil, když byl přesvědčen, že jsem sice člověk poněkud podivný, ale poctivý, odvážil jsem se mu prohlásiti, že bych si velmi rád udělal kopii Balkova obrazu, nicméně že nejsem malířem, nýbrž jen kresličem, stydím se práci tu podniknout před lidmi.

Dobrý muž s největší ochotou se mi nabídnul, že mi půjčí jeden se svých dvou klíčů od zákristie, abych mohl třeba každý den a kdykoli mi bude libo, do chrámu ku své práci.

Připravil jsem si tedy vše, čeho bylo potřebí ku kreslení obrazu, a zůstáváje vždy, kdykoli jsem měl pokdy, po odpoledních službách božích sám v chrámě, kreslil jsem obraz. Avšak vždy věnoval jsem buď všechen čas neb aspoň největší jeho část svému zkoumání obrazu.

Takto pracoval jsem asi po půl roku a konal práci tu s neobyčejnou zálibou a horlivostí, ježto tajuplné a pro každého jiného snad úplně neviditelné známky na obraze se množily, tak že jsem jich v době té našel sedmatřicet.

Při mechanické této práci však mozek můj nezahálel a dříve ještě, nežli jsem byl všechny známky vypátral, byl jsem takofka úplně přesvědčen, že známky ty nemohou býti ničím jiným, nežli jednotlivými body plánu cesty, vedoucí k místu, kde je poklad ukryt.

Spojení bodů a naznačení tak celého plánu nezdálo se mi býti věcí příliš nesnadnou; avšak jak nalézt střed nebo vůbec onen bod, kterým plán počíná nebo končí?

[47] Rozumoval jsem všelijak, až posléze uznal jsem za pravdě nejpodobnější následující kombinaci:

Skryl-li Balko v obrazu svém plán cesty k pokladu tak výborným způsobem, že jen logickou kombinací mohl býti vypátrán, a jednal-li sám při tom přesně logicky, nemohl jinak nežli bod hlavní, tvořící k celému plánu jaksi klíč, umístiti tam, kde dle všeobecné domněnky sídlí rozum, — na čelo. Shledav pak mimo to, že i pro mne téměř neviditelná známka na čele sv. Xaveria nalézá se zrovna v prostřed čela, nemohl jsem jinak nežli bod v prostřed čela považovati za bod hlavní, za východiště plánu.

Nyní šlo o přesné přenesení nalezených bodů na papír.

Přikročil jsem k práci té s největší svědomitostí a odměřiv co nejpečlivěji všechny vzdálenosti jednotlivých bodů, přenesl jsem je na papír a spojiv pak od hlavního bodu počínaje ostatní body přímkami obdržel jsem lomenou čáru, dle mého náhledu plán cesty k pokladu.

Plánu jsem se tedy šťastně dopracoval. Ale jak ho upotřebit?

Co znamená hlavní bod, co body ostatní? V jakém poměru je plán ke skutečné cestě? Kde je hlavní bod ve skutečnosti, t. j. kde počíná cesta k pokladu a jakým směrem nutno pak plánu upotřebit, když není ničím více nežli lomenou čarou?

Takové a podobné otázky poskytly mi nyní dostatečné látky k opětnému přemýšlení a kombinování.

Dopracovav se již některých výsledků zahloubal jsem se do svých kombinací s oživenou nadějí v konečný šťastný vý-

sledek.

Balko žil a umřel v Praze. Skryl-li někde nebo věděl-li o nějakém pokladu, ku kterémuž ve svém obraze zcela matematicky naznačil cestu, kdež medle mohl by poklad býti nežli v Praze nebo v jejím okolí, a jakž jinak možno jej vypátrati nežli pomocí situačního plánu Prahy s upotřebením plánu v obraze sv. Xaveria ukrytého?

Takový byl nejbližší resultát mého přemýšlení.

Bez odkladu jal jsem se zkoumati všechny možné situační plány Prahy, jichž jsem se vůbec mohl dopídi.

V první řadě šlo mi o východiště v plánu Prahy. V prvním okamžiku jsem soudil, že musí to býti chrám sv. Mikuláše, vlastně bod na zemi v chrámě tom, kdybychom vedli kolmou čáru od středu čela sv. Xaveria.

Což však — kdyby obraz nebyl teď více na místě, kde byl původně umístěn?

[48] Balko musil také předvídati, že může býti obraz přenesen a nesměl tudíž také pohyblivý bod stanoviti za východiště.

Takto uvažuje zavrhl jsem původní svůj náhled úplně a stanovil pak východiště v plánu Prahy zcela analogicky, jako jsem byl stanovil východiště na plánu v obraze: hledal jsem totiž střed.

Považuje hradbami ohraničenou Prahu za nepravidelný polygon stanovil jsem jeho těžiště. A že jsem se v kombinaci své nemýlil, v tom mne potvrzovala okolnost, že těžiště padlo právě do domu, v němž dle vypravování mé babičky

vznikla v Balkovi myšlénka k obrazu sv. Xaveria.

Měl jsem tedy východiště nejen v plánu, nýbrž i ve skutečnosti; cesta k pokladu vedla tudíž od domu, v němž byla v Balkovi vznikla myšlénka k obrazu sv. Xaveria.

„Kterým však směrem, kterými ulicemi?“ byla první otázka, kterou jsem si musil hned na to položit. Po krátkém přemýšlení nebylo pro mne již žádné pochybnosti, že plán cesty k pokladu byl v Balkově obrazu sv. Xaveria zcela přesně naznačen dle některého situačního plánu Prahy a okolí...

Mám ti snad dále vypravovat, že skoupil jsem všechny starší situační plány Prahy, poněvadž mohl Balko jen dle nějakého staršího plánu svůj bizarní plán v nesmrtelném svém obraze provést? Mám ti vypravovat, jak jsem porovnával plán obrazu, mnou odhalený, s rozličnými situačními plány Prahy, jak jsem měřil a opět a opět přemýšlel a kombinoval, až jsem dospěl ke konečnému resultátu, že lomená čára plánu obrazu úplně souhlasí s ulicemi v jednom situačním plánu Prahy a sice od domu, v němž byla v Balkovi vznikla myšlénka k obrazu sv. Xaveria až — k Oujezdské bráně!?

Položiv pak plán obrazu na situační plán Prahy takovým způsobem, že východiště prvního krylo východiště druhého a prvních několik přímek plánu obrazu bylo kongruentní se směrem tolika též ulic plánu Prahy až k Oujezdské bráně, shledal jsem, že plán obrazu sahá dále až za Smíchov a to až na vinici Malvazinka zvanou.

Tam tedy musí být poklad.“

Přítel dokončil.

Musím vyznati, že vypravování, vlastně logická jeho analýsa učinila na mne zvláštní dojem.

Z počátku naslouchal jsem s nedůvěrou. Čím podrobněji však přítel své myšlenky rozvíjel, čím hlouběji nechával mne nahlédnouti v tajuplnou duševní svou dílnu při práci nejen tak nevděčné, [49] ale i po zralém uvážení vždy ještě téměř beznadějně, tím pozorněji jsem naslouchal, tím více nabýval jsem přesvědčení, že nenalézám se ve společnosti pouze člověka neobyčejně nadaného a bystrozrakého, jak jsem byl o něm až dosud soudil, nýbrž že přítel můj náleží mezi onen druh řídkých lidí, kteří se mohou všim právem a s nadějí na úspěch pokusiti o řešení nejtěžších a nejzáhadnějších problémů vůbec.

Pravda sice, že v přítomném případě jediná falešná hypotéza zbortila celou skvělou stavbu duševní; nicméně právě touto svou bystrozrakou kombinací, právě tímto upotřebením všech možných prostředků a vyhledáváním oněch, jež dle všeho pravdě nejpodobněji mohly sloužiti za základ dalšího bádání a zkoumání, osvědčil přítel nepopíratelně, že má nejen vzácné nadání, nýbrž i řídkou propravu, jichž je k řešení záhadných problémů druhu jakéhokoli nevyhnutelně potřebí.

Byltě se osvědčil tak zručným, že i v případě, kdyby nyní nejší jeho kombinace za příčinou nějaké falešné hypotézy nebo konkluse nevedla k cíli, byl bych mu musil přiřknouti palmu vítězství.

Následkem těchto svých úvah vstal jsem, když přítel skon-

čil a podav mu s nelíčenou radostí ruku, vřele jsem ji stiskl ruka:

„Jsem úplně spokojen; ale jedná se ještě jen o to, podařilo-li se ti nalézt dle plánu na výšině u Malvazinek místo, kde jest poklad ukryt.“

„Bud' bez starosti, všechno je v pořádku,“ odpovídá přítel s jistotou, neboť kdybych nebyl se svou prací u konce a jist výsledkem, věř, že bych o tom nebyl ani slovem hlesnul. Bývaloť mi častokráte dosti líto, když jsi pátral po příčině, za kterou jsem v den našeho prvního setkání se v chrámě svatomikulášském vyskočil na oltář k obrazu sv. Xaveria a tam před tvýma očima pokračoval ve své tajemné práci; nicméně nemohl jsem se přece zpronevěriti zásadám a pověditi něco, dokud jsem nenabyl úplné jistoty.

Již v době, když jsme se seznámili, byl jsem s prací svou skoro úplně hotov; avšak později naskytly se některé nesprávnosti v mé kresbě plánu, že musil jsem předsevzíti nejpřísnější kontrolu. Ba ještě před několika měsíci vypátral jsem velkou jednu chybu, která by mne byla bez mála přivedla k zoufalství. Trapný tento duševní můj stav trval, jak ti dobře známo, až do nedávna. Nyní však je vše šťastně skončeno, a libo-li ti, můžeš jít dnes se mnou poklad vyzvednout.“

[50] „Nyní v noci?“ tážu se udiven.

„Kdy pak jindy?“ opáčil přítel. „Což myslíš, že můžeme v okolí Prahy, byť i na nejdlehlším místě začít ve dne kopati, aby nás lidé při práci nepřekvapili? A kdož ostatně ví,

jak je poklad hluboko, jak dlouho budeme musít kopat?“

„A máš také nástroje ku kopání?“

„Jakž se můžeš tázat?“ odpovídá. „Když jsem vypátral místo, postaral jsem se také o vše, čeho je třeba k vyzdvižení pokladu. Chceš-li mne tedy doprovodit...“

„S radostí,“ pravím. „Což ale, jdeme-li přece marně?“ do-
dávám poněkud nedůvěřivě.

„Marně?“ zvolal přítel. „Nikoli! Přesvědčím tě bez od-
kladu.“ „Jsem věru dychtiv, přesvědčíš-li mne,“ připomínám
klada důraz na poslední dvě slova.

Přítel mlčky vstal, otevřel skříň u okna a vyndav cosi
z malé krabičky přistoupil zase ku stolu.

„Znáš to?“ táže se podávaje mi jakýsi kámen do ruky.

Vzav kámen a pohlédnuv naň poznal jsem, že to jasně
žlutý topas. Mlčky kývnul jsem hlavou, že kámen znám.

„A tento?“ ptá se přítel podávaje mi jiný kámen.

„Ametist,“ dím, aniž bych byl kámen vzal do ruky.

„A což tento?“ dotírá na mne přítel položiv třetí část svého
na stůl, modrý průhledný kamínek.

„Safír,“ odpovídám poznav drahokam na první pohled.

„A všechny tyto kameny,“ praví přítel, nalezl jsem na
místě, kde budeme kopat, hned prvního dne, když jsem byl
holí něco země odrýpl. Jsem tudíž zcela jist, že nepůjdeme
marně.“

„Pojďme tedy!“ dím na to rozhodně.

Za nedlouho byli jsme připraveni na cestu.

Bylo již asi deset hodin večer, a ačkoli měsíc jasně svítil, vzal přítel přece pro možný případ noční svítilnu. Ozbroji vše se kromě toho tlustými holemi vyšli jsme z bytu přítele.

Noc byla nad míru klidná, teplá a jasná. Měsíc byl téměř v úplňku, a jenom tu a tam na obloze stál zdánlivě nepohnutě buď hustý osamělý mráček, nebo sněhobílý obláček, jehož okraje leskly se v stříbrném svitu luny jako drahocenný hermelín kolem labutí dívčí šije.

V ulicích pražských bylo již skoro úplně pusto.

[51] Z někdejší Umrlčí ulice až k Oujezdské bráně potkali jsme jen několik jednotlivých osob a policejní hlídku; ještě pustěji bylo na Smíchově, kde kromě malého hochy nikoho jsme nepotkali.

Mlčky šli jsme podle sebe. Přítel byl, jak se zdálo, poněkud již unaven a příliš zaujat svými myšlenkami, aby byl měl velké chuti do hovoru a já pak nechtěje ho vyrušovat, mlčel jsem z přátelské šetrnosti.

Došedše po hlavní silnici k smíchovskému parnímu mlýnu, dali jsme se směrem k západu až k vršině, známé pod jménem Skalka, načež obrátivše se opět ve směru jižním, šli jsme volným krokem skrze nepatrné kaštanové strožadlá podle úbočí vršiny Skalky k západu se sklánějícího až k vinici Santoška.

Odtud počíná cesta do kopce.

Nejprve musili jsme skrze hluboký úvoz, jehož obě stráně jsou porostlé hustým křovím a vysokými stromy, jichž ko-

runy vysoko nad úvozem splývají, tvoříce takto jakýsi druh zeleného baldachýnu. Skoro v zenithu se nalézající měsíc vrhal sice veškerou svou záři přímo do úvozu, nicméně pro husté koruny stromů vnikalo do vnitř jen tu a tam několik paprsků, jež postříbřivše zde dutinu prohnílého jasanu, tam zas mechem porostlý kmen agatu, nebo zachvívající se na listech osyky, nebo proniknuvše až na zem, tvořily na temné půdě místy buď úplné jasné nebo šeré, křivolaké a pitvorně pohyblivé prouhy a jiné oválovité nebo hranaté a nejrozmanitějším způsobem stočené a propletené silhouetty, čímž tmavý úvoz nabyl tak zvláštního rázu, že by se byl výborně hodil za stafáž k některému z Doréových kouzelných obrazů.

Prošedše úvozem přišli jsme ku vchodu do vinice Březinka.

Neznaje další cesty k pokladu zůstal jsem státi; přítel mlčky pokynul, abych ho následoval, a popořed ještě několik kroků po vozové cestě, vedoucí k Malvazinkám, dal se pak jižním směrem po křivolaké, úzké stezičce vzhůru do nepatrného kopečku, porostlého travou, křovím i stromy.

Následoval jsem ho a za několik vteřin octnuli jsme se na vršině.

Poznovu jsem se zastavil, abych se kolem rozhlédl. Bývalť jsem na místě tom druhdy za dne dosti často; avšak za tiché lunojasně noci byl s vršiny pohled čarokrásný.

Vzduch byl čistý a průzračný jako křišťál a jenom v dáli zdálo se, jako by stříbrná mlha počínala se rozkládati nad

obzorem.

[52] Na západ na vršině bylo vidět bílé domky Malvazinek, na sever část bělohorského bojiště, kamenné lomy, zasmušilý Petřín a část Malé Strany, na severovýchod pak ostatní Prahu. Na východ vyčníval v dáli nad vršinu jen vyšehradský kostelík a na jih bylo viděti stráž vršiny, na které nalézá se židovský hřbitůvek, jehož bílé kameny v lesku měsíce podobaly se z dáli zkamenělému stádu stříbrných ovcí.

Sotva jsem byl postál několik okamžiků, připomenul mi přítel, že máme na kvap; následoval jsem ho tedy.

Přítel popošel asi dvacet kroků směrem západním a přišel k živému plotu, dal se směrem jižním těsně podle plotu, až jsme přišli k roklině obrostlé kolkolem hustým hložíím a šípkem, u jejíhož vchodu stál starý ořech s dutým kmenem.

Od této rokle dali jsme se k západu a asi po čtyřiceti krocích přítel se zastavil. Byliť jsme posléze šli širší, kyprou travou porostlou cestou, jejíž obě strany byly šeříkovými keři porostlé, a zastavili jsme se před žitným polem na svahu vršiny k jihu.

„Hned jsme na místě,“ praví přítel. „Teď musíme skrze žito. Abychom je však příliš nezouchali, a také jiné lidi neupozornili, že tudy někdo šel, učiň, prosím po mém příkladu!“

Po té přítel rozběhnuv se skočil do pole asi šest kroků od meze, načež opatrně klasy odhrnuje kráčel skrze žito dále.

Učinil jsem jako on a za několik okamžiků byli jsme u jiné, šeříkovými keři obklopené rokly.

Prodravše se skrze keře seběhli jsme po úzké stezičce do rokle, kde mne zarazila neobyčejně silná vůně mateřídoušky, divizny, heřmánku a podobných rostlin, rostoucích na osamělých stráních.

Ježto byl měsíc právě v zenithu, a rokle se nalézala na jižním svahu vršiny, padaly paprsky měsíce skoro kolmo do rokle, tak že kromě nepatrných stínů, jež vrhalo několik malých, v rokli rostoucích švestkových a třešňových stromků, nebylo v rokli místečka, kde by nebylo úplně jasno.

Přítel, kterýž byl jevil vždy větší nepokoj, čím více jsme se blížili místu, nemohl utajiti svého rozčilení, když octnuvše se v rokli zastavili jsme se.

Bylo patrné, že je v největší míře nedočkav na konečný výsledek naší dobrodružné výpravy.

„Kde máš nástroje a kde budeme kopat?“ pravím k příteli, jenž vyhodiv z kapsy noční svítilnu na zem do trávy hledal cosi v houští.

[53] „Zde je motyka a lopata,“ dí přítel vytahuje obě z křoví. „Přinesl jsem je sem dnes dopoledne po jednotlivých kusech pod kabátem, aby to nikdo nepozoroval.“

„Kde počnem svou práci?“ tážu se poněkud netrpělivě.

„Právě na místě, kde stojíš,“ zní odpověď.

Stál jsem zrovna uprostřed rokle a bera motyku, kterou mi přítel podával, otázel jsem se ještě:

„Jak jsi ale vypátral toto místo? Nalezl jsi zde snad drahokamy dříve než...“

„Nikoli,“ přerušil mě přítel. „Analogicky jako při stanovení východiště na plánu z obrazu a na situačním plánu Prahy hledal jsem zde střed a teprve po té, když jsem zde půdu prozkoumal a shledal, že je právě v středu rokle půda sypká, kdežto všade jinde je pevnější, rýpal jsem zde holí a našel kameny. Že tomu tak, snadno tě přesvědčím. Buď tich a poslouvej!“

Po té udeřil lopatou na plochu několik kroků opodál a otázal se:

„Jaký slyšíš zvuk?“

„Nesnadno říci,“ dím.

„Udeřím jinde ještě jednou, dej pozor!“ pravil přítel a udeřil na jiném místě.

„Slyšel’s?“ táže se.

„Slyšel,“ odpovídám. „Avšak i tu je nesnadno říci, jaký to zvuk.“

„Možná tedy, že porovnáním poznáš aspoň rozdíl. Udeřím na místě, kde stojím.“

Udeřiv otázal se:

„Je to týž zvuk, jak dříve?“

Musil jsem vyznati, že není.

„A jaký rozdíl je mezi nimi?“ táže se přítel.

„Ani to nemohu udati.“

„Nezdál se ti býti první zvuk, jako když udeříme na půdu mastnou, hustou a tvrdou, kdežto druhý podobal se úplně zvuku jako po udeření na půdu sypkou a písčitou?“

„Vskutku, právě tak, jak pravíš,“ dím, když mi byl přítel svým vysvětlením přispěl ku pomoci.

„Teď však do práce!“ zvolal přítel nedočkavě. „Jinak nás překvapí jitro uprostřed práce.“

„Do práce tedy!“ dím zvedaje motyku, bych počal.

[54] „Dříve však odhrab přec suchou trávu, kterou jsem byl natrhal a rozházel na místě, kde jsem holí rýpal!“ připomenul přítel a nečekaje, až tak učiním, shýbl se a shrábnuv oběma rukama slunečným vedrem vyschlou trávu odhodil ji na hromadu stranou, kde ležela pohozená svítilna.

Po té dali jsme se do práce.

Já kopal a přítel odhazoval vykopanou hlínu stranou, a sice v ten způsob, že nabrané s lopaty co možná nejpozorněji sesypával, aby mu nic neuklouzlo, co by mohlo mítí nějaké ceny.

Práce šla dosti rychle. Půda byla skutečně sypká a písčitá.

Když jsem byl dle přítelova naznačení asi osm čtverečních stop půdy as na stopu do hloubky odkopal, počala býti půda ještě sypčí; přišli jsme na kusy cihel a opukového kamene, pak také na zvětralou, hlínou a pískem smíchanou maltu, slovem na starý rum, jenž sem byl dle všeho před lety zavezen.

Na to počal jsem kopati do hloubky a pracoval tak rychle, že přítel nestačil při svém opatrném odhazování vykopanou zemi odhazovat.

Práce naše trvala již skoro hodinu, aniž bychom byli něco našli nebo aspoň něčemu přišli na stopu. Pot řinul se mi

s čela a unaven ustal jsem na okamžik od práce.

„Proč pak přestáváš?“ napomíná přítel spatřiv, že ustávám kopati.

„Již mne to mrzí,“ odpovídám nevrle.

„Jen dál, jen dál!“ volá přítel neustávaje ani na okamžik od své práce. „Vždyť pak přec...“

Nedořekl... Jako tygr na svůj lup vrhl se na malý kamínek, jež byl právě s lopaty sesypal a kterýž v měsíční záři jaksi se byl zaleskl.

Popadnuv kamínek pozorně jej prohlíží a nemoha radostí téměř ani slova ze sebe vypraviti podal mi jej.

Vzav kamínek a pohlédnuv naň poznal jsem navzdor klamně měsíční záři, že to jak brčál zelený smaragd a vrátiv jej zase příteli počal jsem kopati s dvojnásobnou horlivostí a chutí.

„Prosím, kopej teď na místě, kde's vykopal smaragd!“ připomíná přítel.

Uposlechl jsem a za několik okamžiků vykoppl jsem jako pěst velký zelenavý kámen.

[55] „Zas něco!“ volám a nežli jsem dořekl, měl již přítel kámen v ruce.

„Neznám to,“ praví soudruh podávaje mi kámen. „Ty snad se v tom vyznáš lépe.“

„Malachitová ruda,“ pravím po prohlédnutí kamene a dodav: „Nestojí za schování,“ odhodil jsem jej.

A opět jsme se dali do práce.

Asi po třetím kopnutí vyvalilo se z rumu vedle několika opukových kamenů také několik kamenů jasně růžové barvy.

Přítel vrhnul se na ně ještě prudčeji nežli na první nalezený smaragd a já zvednuv jeden z nich, poznal jsem po delším prohlížení, že jsou to kusy realgaru.

„Zase nestojí za zvednutí,“ pravím odhodiv kámen na hromadu vykopaného rumu, kdežto přítel, jenž byl mezi tím všechny ostatní vybral, hodil je směrem k opodál ležící svítilně, tak že několik z nich padlo na suchou trávu, kterou tam byl přítel odhrabal.

Sotva však jsme počali opět pracovati, přelétl lehký mráček měsíc, a hned po té ukryl se měsíc za hustý mrak, jenž se byl k zenithu došoural.

„Proklatě!“ zvolal přítel shledav, že z nenadání octli jsme se téměř v čiré tmě, „Dobře však, že jsem vzal svítilnu.“

A střelhbitě letí k místu, kde leží svítilna, a rozsvěcuje v ní svíčku.

Rozčilení přítelovo dosáhlo dle všeho již neobyčejně vysokého stupně; chvěltě se na celém těle, tak že mu nebylo naprosto možno, svíčku rozsvítit. Musil jsem to učiniti místo něho. Postaviv pak rozsvícenou svítilnu na suchou trávu opodál, vrátil jsem se zase ke své práci a počal kopati poněkud volněji, poněvadž přítel za příčinou nedostatečného osvětlení musil pracovati obezřeleji a nestačil mi.

Netrvalo však ani pět minut, od lopaty přítelovy se zajiskřilo. Přítelova ruka jako blesk sahá po jiskřičce, a přítel sám

letí k svítilně.

„Rubín! Rubín!“ volá po chvíli, a hlas jeho se chvěje. „Kopej, kopej dále!“

Zatím, co jsem se dal poznovu do práce, seděl přítel u svítilny nemoha se nasytiti leskem nejnovějšího nálezů.

Několikrát kopnu a z nenadání slyším zvláštní zvuk, jako by byla motyka zavadila o nějaký kov.

Přítel jej slyšel jako já a vzchopiv se letí ke mně. V chvatu převrhl svítilnu, jejíhož světla však jsme nepotřebovali, poněvadž se byl právě v tom okamžiku měsíc vyhouplul z mraku.

[56] Nahlédnuv do jámy, kterou jsem byl již vykopat, spatřil jsem tam cosi jako kus zlata. Zvednu je a potěškávám; má tíži kovu.

Přikvapivší přítel vyrval mi však kov z ruky, a já kopnul do země ještě jedenkrát.

Opět zvuk, jako když kov zavadí o kov, a jako blesk shýbá se přítel k zemi a vytahuje asi stěevíc dlouhou, čtvrt stopy širokou a rovněž tak vysokou silně rezovitou a na mnohých místech rezem prožranou plechovou krabičku.

V tom však měsíc opět se skryl za mrak a my se octnuli zase ve tmě.

Věda, že přítel v rozčilení svém není již téměř žádné práce schopen, hledám svítilnu, bych rozsvítil. Marné však hledání; byltě ji přítel kamsi odkopnul.

Rozsvěcuju tedy sirku; hlavička však odlítnuvši padla do suché trávy, a skoro v mžiknutí tráva se vzňala, čímž rokle

osvětlena rudým plamenem.

První můj pohled padl na přítele. Stál jako strnulý u vykopané jámy, v jedné ruce krabičku a v druhé lesknoucí se žlutý kov. Zrak měl upřený do prázdna a chvěl se na celém těle jak osyka.

Však co to? Klame mne zrak?

Rudá záře, v které byla rokle od hořící trávy vzplanula, počíná blednouti a mění se v záři příšerně bledě žlutou. Přítel stojící doposud nepohnutě jako socha vyhlíží v žlutavé té záři děsně. Z nenadání sebou trhne, jako by jej byla zmije uštknula, a upřev svůj zrak do zažloutlého ohně vyrazí ze sebe:

„Ha, co tam? Však rozumím, rozumím! — Ó, nech mne, nech! Nedívej se na mne tak přísně, tak děsně, tak příšerně...“

Nevěda ani sám, jak si vše to vysvětliti, spěchám k příteli, jež vidím vrávorati.

„Probůh, co se s tebou děje, Xaverie?“ tážu se s úzkostí.

„Xaverie? Xaverie?“ odpovídá přítel dutým hrobovým hlasem. „Což pak tam nevidíš v tom žlutém plamenu umírajícího svatého Xaveria, jak se vztyčuje, jak hrozivě zvedá ruku a jak mi kyne, bych prchl!? — Pryč, pryč!“ volá přítel, a nežli jsem se nadál, vyrazil skrze křoví z rokle a pádil úprkem dolů s vršiny.

V tom vyhoupnul se měsíc ze mraku a rozlil své stříbro po rokli. Hořící tráva již shasínala, a děsná žlutá záře přemожena stříbrem luny.

[57] Vše kolem mne bylo jako dříve, leda že bylo cítit sirnatý zápach.

S úzkostí, by se příteli nic nepříhodilo, spěchám za ním. Dostav se skrze křoví na pokraj rokle vidím již jen, kterak dole pod vršinou vlní se žito, slyším štěkot psa a zdá se mi, jako bych slyšel, že někdo skočil se zdi.

Spěchám týmž směrem s vršiny dolů k jihu ku silnici vedoucí od vinice Laurové k Radlicům.

Nežli však jsem se dostal až na silnici, viděl jsem, že kdosi na protější vršině utíká, seč mu síly stačí, do vrchu směrem k židovskému hřbitovu. Pro vzdálenost nemohl jsem sice rozeznati, zdali to skutečně přítel čili nic; nebylo však o tom žádné pochybnosti... Z počátku chtěl jsem přítele následovati; ale vida jej bez přestání klusati do vrchu, seznal jsem, že bych ho nedohonil, i kdybych napjal veškeré své síly. Rozhodl jsem se tudíž, že vrátím se domů.

Na zpáteční cestě po silnici vedoucí od Radlic k vinici Laurové viděl jsem přítele, jak dospěl až ke zdi židovského hřbitova, kde se mým zrakům ztratil...

Nyní po letech, když událost tu vypravuju, z klidného a objektivního vypravování ovšem se zdá, jako bych byl co účastník právě líčených podivných scén zachoval největší chladnokrevnost.

Musím se však upřímně vyznati, že jsem byl tenkrát v nejvyšší míře rozčilen.

Duševně a tělesně uštván i unaven dovlékl jsem se domů. Mým mozkiem vířily tisíceré myšlenky a po celou noc —

vlastně po několik hodin, jež ještě scházely do rána — nemohl jsem rozčilením ani oka zamhouřiti . . .

* * *

Od šťastné noci, v které jsme s přítelem našli poklad, jehož vypátrání bylo spojeno s tak bezpříkladným duševním namáháním, uplynula asi tři léta, aniž bych se byl o nena-dále zmizelém příteli čeho dověděl. Byltě zmizel nezůstaviv po sobe ani nejmenší stopy.

Maje z počátku za to, že stihla jej nějaká nehoda, pátral jsem po něm v prvních dnech po jeho zmizení s horlivostí starostlivého přítele.

Kolegové jeho v úřadě odpověděli mi na mé otázky, že ode dne, kdy mi byl vypravoval, jak vypátral poklad, v úřadě již se neukázal; sousedé v domě, v němž bydlil, sdělili mi, že den na to [58] asi k polednímu přišli do přítelova bytu neznámí dva muži a že vše, co v bytu se nalézalo, naložili na vůz a odejeli. Kam jeli, nikdo nevěděl a také se po tom nepídil; přítele samého nikdo již nespátřil. Poslednější okolnost aspoň poněkud nasvědčovala tomu, že přítele nestihlo žádné neštěstí, nýbrž že nejspíše se svým pokladem tajně odejel, aby snad nemusil z jeho nalezení nikomu skládati účty. Přes to vše nemohl jsem sobě tajemné zmizení jeho vysvětliti hlavně proto, že znaje jeho povahu, jakož i vřelé, upřímné přátelství ke mně, nemohl jsem se domyslit příčiny, pro kterou byl zmizel, aniž by byl o tom něco sdělil mně, před kterýmž nemusil míti a po sdělení odkrytého tajemství

Balkova obrazu dle všeho také žádného tajemství více neměl. Veškeré mé pátrání po příteli, jakož i po příčinách jeho zmizení zůstalo však marno.

V době té nastal i v mém vlastním životě důležitý obrat. Byltě jsem až dosud žil bezstarostně svým studiím a připravám k praktickému životu; z nenadání však mne neuprositelné poměry přinutily, abych hledal místočka, kde bych, byť sebe bíději, mohl svou existenci zakotviti.

Nenalezna, jak jsem již na počátku tohoto vypravování připomenul, žádného podobného místa, musil jsem se chopiti zaměstnání, ke kterémuž není sice potřebí žádných vysvědčení, žádné protekce a žádného doprošování se, při kterémž však také ani nejvirtuosnější reklama aspoň na delší dobu nepomáhá: spisovatelství, a stal jsem se, jak již za našich literárních poměrů vůbec skoro ani jinak býti nemůže, za nedlouho žurnalistou.

V několika měsících pocítil jsme již také příjemnosti stavu, jež jsme si byl zvolil.

Rok 1868 chýlil se ke konci; známá persekuce byla v plném proudu. Místodržicím v Čechách ustanoven general, a v Praze prohlášen „výmineční stav“.

Několik dní po té stal jsem se odpovědným redaktorem opozičního politického denníku nebo-li jinými slovy „beránkem,“ jenž snímal „hříchy“ svých kolegů, s kterými byl dříve beztrestně páchal podobné „hříchy“, za které jiný kolega již pykal v pusté, osamělé cele novoměstské nebo svatováclavské trestnice.

V krátké době napáchali jsme tolik nepromijitelných „hříchů“, že trest doživotního žaláře býval by pro mne trestem mírným.

Na štěstí však jsem byl jen jednou odsouzen do žaláře na dobu čtyř měsíců a po upotřebení všech možných opravních prostředků [59] právních byl jsem konečně přinucen, trest svůj v novoměstské trestnici nastoupiti.

Jelikož státní návladnictvo pražské při dvou porotních soudech mých, v kterýchž jsem byl za nevinna prohlášen, podalo zmateční stížnost, ustanovena byla v záležitosti té veřejná řízení před nejvyšším soudním dvorem ve Vídni.

Za tou příčinou byl jsem v průvodu c. k. zřízence z pražské trestnice dopraven do kriminálu vídeňského a tam na několik dní „ubytován i pohostěn“.

Nežli však jsem do Vídně odejel, napsal jsem příteli malíři, s kterým jsem byl před lety ukul plán stran vydání nejvýtečnejších českých maleb v barvotiscích, že „navštívím“ Vídeň, a jelikož se byly i politické poměry poněkud změnily a tu a tam již také se proslýchalo, že bude udělena amnestie pro politická provinění, vyslovil jsem naději, že naskytne se mu snad příležitost, aby ciceronskou službu, kterou jsem mu byl před lety prokázal v Praze, mohl mi prokázati ve Vídni.

List došel a přítel mne očekával.

Bylo mi popřáno, navštívit přítele malíře aspoň na několik hodin. Byl jsem přijat vlídně a srdečně, a při sklence výborného vína připomenuli jsme si s přítelem také exkursi po pražských chrámech.

„A na plán vydati české malby v barvotiscích jsi nezapomněl?“ tážu se přítele.

„Nezapomněl,“ dí tento, „provedení však je nejen ne-
snadné, nýbrž pro mne zde ve Vídni nyní naprosto nemožné.
Politické vlny jdou příliš vysoko, a za takové doby nedaří
se umění, zvláště českému uměleckému podniku, kdyby při
něm měli býti vídeňští umělci jakýmkoli způsobem sůčast-
něni. Ostatně nevzdávám se ještě myšlenky té, ačkoli jsem
přesvědčen, že nelze ji provésti, dokud nevyjde iniciativa vý-
hradně jen z českých kruhů, a dokud čeští umělci nezasadí
se o její srealisování. Čechům není již třeba, žádati za cizí po-
moc; mají již dosti sil i prostředků, jen vůli a něco odhodla-
nosti...“

Musil jsem slovům přítelovým přisvědčiti.

„Kopii jednoho obrazu však musím míti ještě dříve nežli
někdo pomyslí na provedení našeho plánu,“ pokračoval pří-
tel, „a zjednám si ji, jakmile zavítám do Prahy.“

„Který obraz tě tak zajímá?“ tážu se.

„Balkův umírající sv. Xaverius v chrámě svatomikuláš-
ském.“

Odpověď ta vzbudila ve mně celou řadu upomínek na pří-
tele [60] Xaveria, a věda nyní, že přítel malíř obzvláště se inte-
resuje o mistrovský obraz Balkův, vypravoval jsem mu vše,
od prvního setkání se s přítelem Xaveriem před Balkovým
obrazem, až po jeho zmizení po nalezení pokladu.

Malíř naslouchal s napjetím, a když jsem skončil, byl by
mne otázkami zasypal. Neměl jsem však naprosto více času,

a nebylo tudíž jiné pomoci, nežli se rozloučiti.

Slíbiv, že jej navštívím, jakmile opustím vězení, rozloučil jsem se s ním.

„À propos!“ volá přítel, když jsem byl již mezi dveřmi. „Nezapomeň, kdybys něco potřeboval, že budu od zejtřejšího dne v Schönbrunnu. Ostatně budeš uvězněn toliko do soboty, a dnes je již čtvrtek: amnestie je podepsána. Na shledanou tedy!“

„Na shledanou!“ opakuju a ubírám se k budově c. k. zemského co trestního soudu, kam jsem asi po třetí hodině odpoledne dorazil. „Přijali“ mne tam sice dle předpisu, avšak „vlídně“, ba skoro až „přátelsky“, ale přece mi vzali klobouk i peníze a vůbec vše, čím bych si byl mohl ublížiti neb co by některý z „kolegův“ mohl ukradnouti, anebo čím bych se byl vůbec mohl prohřešit proti domácímu řádu.

Hned v prvních okamžicích jsem se přesvědčil, že ve vídeňském kriminále není všechno tak ryze německé, jak by se zdálo.

Žalářník Čech, rodák z Chrudimi, duchovní správce Moravan od Jihlavy, ba i dva „dozorci chodeb“ lámali češtinu tvrdíce, že byli jako vojáci před lety v Čechách posádkou, že by si přáli, aspoň ještě jednou Prahu spatřit, že však to již sotva bude možno, poněvadž „služba nedovolí“, a kdyby i dovolila, že nestačí příjmy téměř ani na ukonejšení hladu, tím méně aby zbylo na cestu do Prahy pro pouhou zábavu.

Dvou výhod, jichž jsem jako politický vězeň ve vídeňském kriminále požíval a kterých nám v pražských trestnicích na-

prosto odepřeli: čtení politických časopisů a úplně volné procházení se na čerstvém vzduchu ve dvoře třeba po celý den — použil jsem s nemalým potěšením. Prolitnuv několik večerních listů, jež jsem si byl objednal, vyšel jsem na dvůr.

Bylo nad míru příjemné dubnové odpůldne. Obloha byla skoro po celý den úplně bez mraků a jarní slunce hřálo již jako v červnu. Dvůr tvořil pravidelný čtverec, jehož každá strana byla asi třicet sáhů dlouhá.

[61] Asi šestá část dvora byla ohražena a nalézaly se v ní záhonky s klíčovými již zeleninami. Ostatní část byla vydlážděna, tu a tam nalézal se nějaký strom a uprostřed byla z latí sbitá besídka, obroubená vysokými šeríkovými keři, na nichž počínaly již drobné lístečky vyrážeti.

Dvůr byl pustý a jenom čtyři strážníci, každý v jednom rohu dvora, procházeli se s nasazenými na puškách bodáky volným krokem na vykázaných místech. Časem přeběhl přes dvůr nějaký trestník v průvodu dozorce, nebo jej přešla známým loudavým krokem nějaká osoba úřední.

Několikrát přešel jsem přes dvůr po jedné straně a obešel pak uprostřed dvora se nalézající besídku, byl bych ve své promenadě pokračoval, kdyby nebylo cosi zvláštního moji pozornost tak upoutalo, že mimovolně jsem se zastavil.

Podle besídky jen několik kroků přede mnou ležel na zemi na trochu slámě natažen vychrtlý muž v trestnickém oděvu; hlavu měl opřenou o levou ruku, v pravici držel stéblo slámy a pohyboval rukou tou, jako by do země mezi dlaždicemi vrýval pravidelné jakés figury.

Za chvíli popošel jsem několik kroků ku předu.

Na zemi ležící muž, jenž byl, jak se zdálo, do své hříčky tak zahloubán, že si ničeho nevšímal, co se kolem něho dělo, pozvedl poněkud hlavu a lhostejně na mne se podíval.

„Xaverie!“ vzkřikl jsem poznáv v muži přítele, jehož jsem byl skoro tři léta neviděl.

Tento poznal i mne na první pohled a napolo se vztýčiv podával mi mlčky ruku.

„Pro bůh, jaké to shledání!“ pravím tiskna příteli ruku. „Kde jsme se to po letech shledali?“

„V kriminále,“ odpovídá přítel chladně, jako by se jednalo o ustanovení místa, kde se o příštím výletu do okolí setkáme.

„Jak to možno?“ tážu se.

„Zcela prostě,“ odtuší s nejkřidnější tváří a polosarkastickým úsměvem přítel. „Byl jsem obžalován a odsouzen; za dva nebo tři dni budu dopraven do trestnice v Subenu.“

„Jsi už dlouho uvězněn?“

„Přes rok trvala vyšetřovací vazba, asi čtvrt léta uplynulo, nežli nabyl rozsudek právní platnosti, a v trestnici subenské mám strávití sedm roků.“

[62] „Sedm roků!“ zvolal jsem v pohnutí.

„Sedm roků,“ opakoval monotónně přítel.

„A pro jaký zločin jsi byl odsouzen?“

„Pro krádež,“ dí přítel chladně.

Odpověď ta působila na mne jako zdrcující zpráva o smrti nejdražšího přítele; odmlčel jsem se.

„Pro zločin sprosté krádeže,“ opakoval přítel temně.

„Není možno!“ vyrazil jsem ze sebe.

„A přece faktum, na kterém se nedá nic více změnit,“ odtušil přítel a dodal: „Leč nemohu si až dosud naříkati; chovali se ke mně po celou dobu, co zde meškám, dosti přívětivě. Jakmile jsem byl odsouzen, dali mne k „písařům“, t. j. mezi vzdělanější trestníky, kteří opisují soudní akta za trochu lepší stravu, a když jsem později povážlivěji počal churavěti, učinili mi trudný můj stav v nemocnici trestnice dle možnosti příjemným.“

Teprve nyní jsem si všimnul pozorněji přítelovy tváře.

Nebyla se sice příliš změnila, známky choroby však byly patrné; zažloutlá druhdy pleť byla již nahnědlá a jemnými žilami protkána, oko hlouběji zapadlé a horečně se lesknoucí, úzké rty pak svadlé a zmodralé, slovem výraz obličejů jevil člověka nevýslovně trpícího.

„Již dlouho churavíš?“ tážu se soucitně, ačkoli jsem byl po prvním bedlivějším pohledu poznal známky plicního neudu, jenž již po mnoho měsíců konal svou zhoubnou práci, proti které není žádného léku.

„Skoro tak dlouho, co jsem zde.“

„A necítíš žádného ulehčení?“

„Časem; ale nedávám se ničím, ba ani příznivými a potěšnými výroky lékaře másti. Vím příliš mnoho, než abych neznal podstatu a průběh své choroby; vím, že blížící se rozklad, jemuž prostě říkají umírání, nedá na sebe již dlouho čekat, a očekávám jej klidně, abych jej mohl podrobiti ještě analýze...“

Tak mluvil přítel, ležící přede mnou na zemi bez naděje a bez útěchy.

A jakou útěchu mohl jsem mu poskytnouti? Duch tak samostatný, který dle všeho i nyní ještě — když už jen takřka nitkou souvisel se schřadlým tělem, od něhož každým okamžikem mohl se odtrhnouti, aniž k tomu bylo potřebí nějakého násilí, — nebyli pozbyl své síly; duch, který doposud ještě měl úplnou vládu nad hmotou, od které závisel, a který vzdor tomu, že počal již osudný rozklad [63] hmoty, přece ještě vítězoslavně stál nad ruinou těla nelekaje se ani dost málo, že s tělem navždy zanikne, — takový duch nepotřeboval útěchy a byl by jí hrdě povrhnul.

Mlčel jsem tedy.

I přítel se zamlčel a teprve po chvíli, jako by chtěl rozmluvu převést na jiný předmět, podotknul:

„Nikdy bych se nebyl nadál, že zde se setkáme. Věděl jsem sice, že sem na několik dní přibude český žurnalista, že bys to však byl ty, ani ve snu mi nenapadlo. Jak se ti stále vedlo?“

V několika minutách pověděl jsem příteli vše, co si přál vědět, a skončil jsem otázkou, jak se vedlo jemu; leč v témž okamžiku, co jsem otázku pronesl, probleskla mým mozkiem myšlénka, a dodal jsem:

„Teď teprve se mi zdá, že pochopuju příčinu, pro kterou se s tebou setkávám na tomto místě. Jsemť jist, že poklad, jež jsme spolu našli, byl hlavní příčinou. Nalezli u tebe draho-kamy, a když jsi se nemohl vykáhati, jak jsi jich nabyl, padlo na tebe podezření krádeže. Není-liž pravda?“

„Nikoli!“ odtušil přítel s úsměvem člověka, znajícího záhadnou jakous záležitost, o kteréž mu někdo napovídá navivní výklad. „Drahokamů u mne nenalezeno, a nemohlo tudíž z té příčiny na mne padnouti žádné podezření. Leč zajímá-li tě ještě osud člověka, jakým jsem já, povím ti několika slovy, čeho je třeba k objasnění situace.“

Po té přítel, kterýž byl stále na zemi polo vztýčen ležel, vstal a usedl na nedalekou dřevěnou lavičku před besídkou.

Když jsem byl mlčky následoval jeho příkladu, počal vypravovati v tento smysl:

„Jako děsný sen připomínám si poslední dobu svého pobytu v Praze, kdy končil jsem svou dlouholetou namáhavou duševní práci: odhalení tajemství Balkova obrazu sv. Xaveria.

Jsem jist, že se ještě dobře pamatuješ, jaký život jsem vedl a že jsi se domyslíš, v jakém duševním stavu jsem asi byl, když dokončiv šťastně svou práci našel jsem některé drahokamy, tak že jsem tě směle mohl vyzvati, abys mne doprovázel na dobrodružné výpravě.

Nyní, když jsem už nabyt úplného klidu, zdá se mi, že bylo vše pouhý sen. Bezpříkladně namáhavou duševní prací byl jsem již tak zemdlen, ba až k smrti unaven, že ani radost nad šťastným výsledkem nemohla již ochablé mé nervy osvěžiti.

[64] Obzvláště v poslední době, kdy jsem ještě nebyl nabyt úplné jistoty, býval jsem tak rozechvěn a rozčilen, že jsem po celé noci téměř ani oka nezamhuřoval. Unaven kladl jsem se na lože a vstával ještě unavenější, neboť nejistota, která mé

nitro rozchvívala, udržovala mne stále v zimničním rozčilení.

Byltě jsem přes míru pracoval a přes míru se namáhal; duševní můj stav podobal se pokraji šílenosti.

V tu dobu podniknuta naše dobrodružná výprava.

Vím sice, že zdál jsem se býti dosti klidným, když jsme se spolu za lunojasné noci vypravili ku kopání pokladu; leč vnitřní rozčilení mé bylo tak ohromné, že jsem jen s napjetím veškerých svých sil zachoval aspoň zdánlivě poklid ducha.

Čím více jsme se blížili k osudnému místu, čím déle jsme v práci pokračovali a neomylných důkazů nalézali, že dlouholetá duševní moje práce nebyla marna, tím více rostlo mé rozčilení.

A možno se tudíž diviti, že dostoupilo největší výše, když jsi konečně vykopal třpytící se kov a kovovou krabici?

Možno se diviti, že zůstal jsem strnulý rozčilením a radostí, že počínal jsem si jako smyslů zbavený, zvláště v tajemném okamžiku, když měsíc vyhoupnuv se ze mraků osvítil na několik okamžiků náš nález a zase se ukryl za mrak, když hned po té suchá tráva se vzňala a rudý její plamen proměnil se nevysvětlitelným způsobem v bleděžlutý, a celou rokli příšerně osvěcoval?

Možno se diviti, že v okamžiku tom připamatoval jsem si rychlostí blesku nejdůležitější momenty, které předcházely, že zdálo se mi, jako by svatý Xaverius, jehož obraz jsem si byl tak hluboko v paměť vštípil, z nenadání se objevil v žlutém plamenu, že se vztýčil a hrozivě pozvednuv ruku kynul mi,

bych uprchl?!

Vše to bylo přeludem; nicméně nervy mého mozku byly v tu dobu tak rozechvěny, že nemohl jsem mítí jiné představy kromě přeludu.

Chvěl jsem se na celém těle, nevýslovná úzkost se mne zmocnila, a nevěda, co činím, letěl jsem jako furiemi hnán bez cíle z rokle.

Nevím, následoval-li jsi mne a víš-li, co se dále se mnou dělo; nevěděl jsem, co děje se kolem mne.

Pamatuju se jen, že letěl jsem přes pole, že seskočil jsem se zdi, s kterouž bylo úbočí vršiny s jedné strany v stejné výši, že jsem kvapil skrze zahradu, a pak do vrchu, neohlížeje se ani v pravo, ani [65] v levo, tím méně na zad, odkud jsem byl tak mimořádným způsobem vypuzen a dále hnán.

Drže křečovitě v jedné ruce lesklý kov, v druhé těžkou plechovou krabici, stoupal jsem přes pole do výše. Asi v polovici vršiny jsem cítil, že mne opouštějí síly; nemohl jsem už krabici unést, ale přece jsem se vlekl dále, až posléze sklesl jsem vysílen na zem u jakési zdi ...

Na více se nepamatuju, aniž vím, jak dlouho jsem beze smyslů ležel na zemi.

Ranní chladný vítr a oslňující záře vyšedšího slunce byly příčinou, že jsem procitnul z mrákot jako z těžkého sna. Otevra oči shledal jsem, že ležím pod širým nebem u židovského hřbitova smíchovského. Slunce bylo již asi hodinu nad obzorem, a celá krajina leskla se v zlatých jeho paprscích jako v zarůžovělé skvoucí mlze.

Čarokrása letního jitra však mi byla lhostejnou, neboť první mou myšlénkou byla krabice s drahokamy. Rozhlížeje se kolem sebe pátrám po krabici; marně však, krabice i kov byly zmizely.“

„Ukradeny!?“ zvolal jsem přerušiv přítele.

„Nikoli!“ odpovídá tento. „Jako blesk vyskočil jsem se země a div jsem radostí nezajásal: krabice ležela několik kroků ode mne u mezi, opodál pak leskl se v slunci žlutý kov.

Téměř v mžiknutí oka měl jsem kov v ruce; však místo zlata, jež jsem se domníval míti, držel jsem v ruce kus sirníku železitého.

Upustiv jej na zem sáhl jsem střelhibtě do kapsy po kamelech, jež jsme byli porůznu našli, a shledal, že to skutečně smaragd a rubín, čímž poznovu oživena ve mně naděje.

Nezkoumajte dlouho kameny ty, vrhl jsem se na krabici. Byla místy rezem již tak rozežrána, že mohly jednotlivé kameny vypadnout; nepokusil jsem se tedy v chvatu ani o její otevření, nýbrž vysypal obsah její na mez.

Bylo v ní asi čtyřicet kamenů nejrůznějšího druhu, tvaru i hodnoty; spatřil jsem chalcedon, ametist, jaspis, opal, chrysolit, turmalin, topas, několik granátů, chrysoberil, mezi tím však také křemen, opuku, ba i několik odrůd uhlí.

Leč již při prvním pohledu na vysypané z krabice kameny zůstal jsem jako omráčen, neboť místo „neocenitelného pokladu“, jež jsem hledal a o jehož existenci jsem byl úplně přesvědčen, ležely přede mnou kameny bez ceny.“

[66] „Jak to?“ přerušuju přítele. „Vždyť pak aspoň kameny, jež jsem měl v ruce, nebyly bez ceny. Či nebyly pravé?“

„Ovšem že nebyly zcela bez ceny, ovšem že byly pravé,“ odušil přítel. „Však místo neocenitelného, tedy při nejmenším drahocenného pokladu měl jsem před sebou pouze sbírku mineralií, jejíž cenu jsem úhrnem páčil asi na tři sta zlatých, poněvadž jednotlivé drahokamy nebyly hlazeny a vůbec byly takového druhu, že jich naprosto nebylo možno použiti k něčemu jinému leda do sbírky mineralií.“

„Jak ale přišly na místo, jež jsi po dlouholeté duševní práci tak namáhavým způsobem naznačil co místo, na kterém musí býti poklad, o němž se byl umírající Balko tak tajemným způsobem před tvou babičkou zmínil? Či byla snad jen tato krabička s mineraliemi tím pokladem?“

„Nikoli,“ odvětil přítel a pokračoval klidně ve svém vypravování: „Když jsem se poněkud ze svého nemilého udivení vzpamatoval, vysvětlil jsem si vše, od nalezení prvního drahokamu až po tajemné osvětlení rokle, když jsme v ní krabici našli.“

Krabice nedostala se do rokle jinak nežli náhodou, právě tak jako jsem si tam já náhodou našel první tři drahokamy.

Zajisté se ještě pamatuješ, že kopali jsme na místě, kde byla půda sypká, a že jsme přišli za nedlouho na celou vrstvu rumu. Rum ten byl do rokle dle všeho před lety navezen a s rumem tím dostala se tam také krabice s mineraliemi. Krabice však ležela dle všeho již před tím mnoho let v rumu; bylať rezem tak rozežrána, že měla na několika místech větší

i menší průlomy.

Kameny, jež jsme porůznu v rumu našli, dostaly se tam dle všeho jen tím způsobem, že při nakládání a skládání rumu některým z větších, rezem rozežraných otvorů krabice vypadly.

Když jsme krabici vykopali, viděli jsme sice, že je rezem rozežrána, a já sám se pamatuju, že mi z ní, když jsem z rokle prchal, několik kamenů vypadlo.

Žel, že byla rokle známým ti způsobem osvětlena, čímž rozčilení mé nabylo tehda rázu šílenosti. Jinak by se nám bylo vše na místě vyjasnilo.“

„Jaké příčině přičítáš však příšerné bleděžluté osvětlení rokle a sirnatý zápach?“ tážu se.

„Příčině zcela přirozené,“ odušil přítel. „Pamatuješ se ještě, že jsme vykopali tenkrát také několik kusů realgaru?“

[67] „Pamatuju.“

„Já však se pamatuju ještě na více, neboť na vzdor své bezpříkladné rozčilenosti dával jsem nejbedlivější pozor na vše, co jsme konali, a co se kolem nás dělo, a vím, že's tenkrát několik kusů realgaru pohodil stranou, a že některé z nich padly na suchou trávu opodál. Když pak se tráva od odlítnuté hlavičky sirky vzňala, vzňaly se a hořely také kusy realgaru, čímž plamen nabyl příšerné, bleděžluté barvy, jako by v osamělé rokli dělo se cosi nadpřirozeného.

„Dle toho tedy rozpadá se důsledně veškerá tvá kombinace v niveč,“ pravím. „Dle toho tedy byla veškerá tvá duševní práce marna a tajemství Balkova obrazu sv. Xaveria

i „neocenitelný poklad“ pouhý klam!“

„Možná a možná také že ne!“ odtušil k mému podivení klidně přítel.

„Ty tedy ani po takové zkušenosti ještě nevěříš?“

„Nevěřím ničemu,“ praví přítel, „pouhá víra je mi tolik jako pouhý sen; přemýšlím však, soudím a kombinuju. Jedno ovšem je už jisto, že poklad, o který se jedná, není na onom místě, jež jsem naznačil. Avšak vylučuje to již existenci pokladu vůbec?“

„Což pak se nemůžeš zbavit šílené té myšlenky?“

„Nemohu, naprosto nemohu, a kdybych dnes byl na svobodě, bez odkladu bych zahájil práci svou poznovu.“

„A co tě medle k tomu opravňuje?“

„Podstata věci samé,“ pokračoval přítel. „Dvě věci jsou zde možny; buď diktoval umírající Balko mé babičce cosi zcela bezpodstatného, a pak jest ovšem vše pouhý klam, nebo diktoval věc podstatnou, a pak netřeba se ještě vzdávati veškeré naděje, když nezdařila se kombinace a cíle nedosaženo prvním pokusem. Pro obé ovšem nemám žádných důkazů; avšak kdybych veškerou svou dosavadní kombinaci musil uznat za mylnou, kdybych i téměř neviditelné známky na obraze, z kterých jsem si byl sestavil plán cesty k pokladu, musil pokládati za imaginární, o jedné věci nelze mi přece pochybovati.“

„A ta je?“

„Že mnou sestavený plán obrazu, když jsem jej dle své kombinace kladl na situační plány Prahy, na jednom z plánů

těch úplně souhlasil s klikatými ulicemi, a to od domu, v němž v Balkovi vznikla první myšlénka k obrazu, až k Oujezdské bráně...“

[68] „A nemohlo by to býti náhodou?“ namítám. „A to právě tak, jako se krabice s mineraliemi náhodou dostala do rokle a jako jsi tam sám náhodou našel první drahokamy?“

„Náhodou!?“ vzkřikl přítel a pokračoval: „Nevěřím v náhodu, pro mne náhoda neexistuje! Což nevíš už, že zabýval jsem se, ovšem doposud marně, řešením „problému náhody?“

A teď bych měl ustati, teď bych měl opomenout příležitost ku zkoumání náhod, o nichž doposud ještě nemohu udati, náležejí-li mezi onen druh, pro který již známe také zákony, dle kterých se řídí, nebo mezi ony, jež dosud nutno vřaditi mezi nerozřešitelné, poněvadž nejsou známy jich zákony?

Dosud ještě nejsem přesvědčen o možnosti ani o nemožnosti nalezení pokladu, a dokud myslící člověk nebyl přesvědčen, dotud nemá a nesmí se vzdávati naděje, dotud je jeho povinností, pokračovati v práci.

A což medle, kdyby byl Balko několik okamžiků před svou smrtí mluvil jen obrazně? Kdyby byl tajemně poukázal k pokladu jen proto, aby byl někdo povzbuzen k hlubokému a vytrvalému přemýšlení, ke kombinaci, která i v případech, kdyby byla falešnou a mylnou, musila by bystrost jeho ducha zvýšiti?

Či nepovídá Balko ve svém posledním diktandu do slova: „A komu se podaří tajemství to vypátrati, nemůže zůstati

pro lidstvo bez ceny, neboť duch jeho nabude oné síly a průpravy, jaké je potřebí k obrovskému dílu na prospěch veškerého lidstva?“

A nestálo by to za to, kdyby si člověk při této práci zjednal tolik průpravy a síly, by aspoň protiventství světa snášel s resignací muže nezoufajícího ani v okamžicích zdánlivě beznadějných, kdyby tím nabyl oné duševní síly a pružnosti, bez kterých tolik životů tak záhy klesá v prach a kterými i člověk v nejtrudnějších dobách, byť i klesl a krvácel, poznovu z prachu se zvedá a třeba pohaněn, pokořen, v hlubinách duše uražen a ze sterých ran krváčeje přece nikdy nespouští svůj ideál se zřetele?“

Přítel na několik okamžiků se odmlčel, načež pokračoval:

„Teprve několik týhodnů před svým zatčením našel jsem v jedné z četných modlitebních knížek, jež jsem byl po matce a babičce sdědil a nikdy neotevřel, vzácnou listinu, koncept Balkova jednoho dopisu k jakémusi příteli.

List byl psán v jazyku italském. Pisatel uvádí na počátku některé úryvky ze svých mladších let a zmiňuje se o jakémsi starci [69] Eleazarovi, s kterýmž se byl v Itálii setkal, a jenž příkladem i slovy tradicionelní názory Balkovy podkopav, zůstavil jej bez rady a bez pomoci v pochybnostech, což však nezůstalo na dlouho bez vlivu na Balkova ducha.

Balko počal hlouběji přemýšleti. Vlastní jeho zkušenosti mu dokázaly nicotu nejlepších lidských úmyslů; dokázaly mu, jak klamné jsou naše naděje, jak často bývá v životě opovrhováno zásluhou, nadáním, duchem a ctností, a jak často

zase slabost, zbabělost a ničemnost slavívá triumfy.

Nejděsnější beznadějnost vžírala se v jeho ducha. Často se mu zdálo, že stav se malířem, minul se cílem svého života, že měl se státí vědátorem, aby na základě vědy pokusil se o rozřešení děsné této hádanky a zasadil se pak o reformu.

Pokusil se o to; avšak tehdejší věda, tehdejší vzdělanost a osvěta neposkytly mu pražádné opory.

„Poskytuje ti vzdělanost poklidu a míru?“ táže se Balko ve svém listě. „Chrání tě před klamy a bludy, před malomyslností a zbabělostí, před vášněmi a náruživostmi, před mravním úpadkem, před padouštvím?

Nikoliv! Jinak by nebylo tolik nešťastných, zklamaných, malomyslných, zbabělých, vášnivých a náruživých mezi vzdělanci, ba nebylo by mezi nimi také tolik padouchů.

Jak ale možno býti jinak! Kdyby chlebařští nedouci nevtloulali odpadky úřední vědy do mládeže, by z ní učinili skoro výhradně jen chlebaře takového kalibru jako jsou sami, bylo by ovšem aspoň poněkud jinak.

Rozhlédni se však kolem sebe, zkoumej a zpytuj, a zhrozíš se té bezedné prázdnoty a pustoty, která na tě zívá.

V trudných okamžicích, když jsem přemýšlel o nicotě lidského snažení, vznikla ve mně myšlénka, že člověk aspoň poměrně může dosáhnouti štěstí neoblomnou, skalopevnou důvěrou v myšlénku, byť sebe klamnější, a snažil jsem se myšlénku svou vtěliti v tazích umírajícího sv. Xaveria...“

„Potud Balko ve svém dopisu, psaném před více nežli sto lety,“ pokračoval přítel po krátké přestávce. „Rozhlédni se

nyní po stu letech kolem sebe a rci, zda a pokud se co změnilo?

Po stu letech! Jaké to změny, co tu vynálezů, co tu zdokonalení!

Po velké francouzské revoluci, po tisícerych nových vymoženostech věd a jich spopularisování, po staletém obrovském namáhání tisíců poctivců, zdaž nemusíš s Balkem zvolati, že ani nynější osvěta nechrání před mravním úpadkem a padouštvím, před bludy a vášněmi neb aspoň, když jsi se všeho toho uvaroval, před malomyslností a zbabělostí, slovem, že ani nynější osvěta neblaží, nesílí a neuspokojuje?

Pochopuju, že jako před sto lety i nyní pouhá úřední věda musí tě uvést na scesti a nemůže míti jiných následků kromě zmalátnělosti, že život musí se státi břemenem vždy nesnesitelnějším, břemenem, pod jehož tíží konečně klesneme bez útěchy, bez naděje. Avšak jako byl Balko ve své beznadějnosti našel útěchu v pevné, skalopevné naději v myšlénku, právě tak jsem přesvědčen, že nynější stav nemůže potrvati, že nynější osvěta, která neblaží, nesílí a neuspokojuje, musí zaniknouti, aby na její troskách vznikla osvěta nová, osvěta ryzé lidskosti.“

Přítel dokončiv svěsil hlavu a zadumal se.

[70] Nerušil jsem ho; spočívaloť v jeho vzezření tolik zádučivosti jako ve vzezření člověka, kterýž se byl naposledy ještě vzmužil, aby pak navždy sklesl v agonii ducha.

Poznal jsem sice přítele, jakým býval druhdy; avšak síla jeho byla již zlomena, oko ztrhané, a poslední slova jeho byla

také posledním vzplanutím ducha.

Po chvíli zvedl hlavu a podáváje mi ruku pravil:

„Měj se dobře! Tamo přichází dozorce mé chodby; musím jít, ana doba mé vycházky již minula.“

A v skutku mezi vraty byl se objevil dozorce. An tam však zůstal státi a se strážníkem se rozhovořil, pravil jsem k příteli:

„Na něco jsme ještě zapomněli. Doposud jsi mi nepověděl, z jaké příčiny jsi uvězněn. Možno-li ti tedy, prosím...“

„Máš pravdu,“ přerušil mne přítel. „Byl bych skutečně zapomenul; ale budu v několika okamžicích hotov. Když jsem po osudné noci, v které jsme kopali poklad, nabyl posléze přesvědčení o svém klamu, zmocnila se mne nevýslovná lítost. Styděl jsem se před tebou, před světem, ba sám před sebou a rozhodl se, že odjedu do Vídně, aniž bych o tom komu dal zprávu.“

Úmysl svůj jsem také provedl a ubytovav se ve Vídni v malé komůrce žil jsem nějaký čas bídne z nepatrného svého důchodku.

[71] Leč kdysi po půlnoci poctila mne policie svou návštěvou a zatknula mne pro podezření z krádeže.

Byl jsem dopraven do vyšetřovací vazby a o prvním výsledku dověděl jsem se příčinu.

V době, když jsem ještě meškal v Praze, spáchána v svatomikulášském chrámě zvláštní krádež: z drahocenné monstrance na oltáři sv. Xavéria vyloupány byly všechny drahokamy.

Zavedeno tudíž vyšetřování, a poctivý kostelník chrámu při výslechu stvrdil přísahou, že odpůldne před nocí, v které se krádež udála, zastavil se náhodou, když chrám zamykal, před oltářem sv. Xaveria a viděl tam monstranci neporušenou, kdežto druhého dne ráno, když chrám otevřel, krádež sám spozoroval.

Udání to ovšem by nebylo vedlo k žádnému výsledku, kdyby nebyl poctivý a dobrý muž ten později v jakési společnosti mimochodem pronesl, že klíč od zákristie měl jsem v tu dobu také já. Připomenutí jeho udáno u soudu a ve vyšetřování pokračováno.

Kostelník musil jako svědek udati vše, co věděl, a ačkoli sám ujišťoval, že mne nemá v pražádném podezření, neměl na to vyšetřující soudce žádného ohledu, nýbrž dal po mne pátrati.

Nenadálé mé zmizení z Prahy bylo hlavní příčinou, že podezření, jež na mne padlo, zůstalo na mně lpěti.

Byl jsem stíhán zatykačem a jelikož jsem se ve Vídni neskryval, byl jsem také v brzku vypátrán a zatčen, načež celá záležitost odstoupena trestnímu soudu ve Vídni.

Krádež byla dle všeho spáchána v osudnou dobu, kdy jsem právě končil svou namáhavou práci a nalézal se v tak bezpříkladném rozčilení, že jsem téměř ani nevěděl, co se kolem mne děje.

A tím se také stalo, že po dnešní den nemohl jsem se upamatovati, kde jsem se nalézal, když byla krádež spáchána.

Důkazů pro svou nevinu jsem neměl a nemám žádných,

okolností podezřívajících a přitěžujících bylo takové množství, že nemohl jsem po provedeném přelíčení, když jsem byl odsouzen, ani slova ku svému ospravedlnění pronéstí.“

„Proklatě!“ pravím, „Balkův svatý Xaverius tedy je příčinou tvého uvěznění!“

„Ano,“ vece přítel. „Leč na tom není ještě dosti; osudný obraz ten je také příčinou mé choroby.“

[72] „Jak to?“

„Od oné noci, kdy jsme společně kopali poklad, cítím svou chorobu. Zimničně rozechvěn a rozpálen sklesl jsem tenkrát u zdi židovského hřbitova a zůstal tam v chladu nočním několik hodin beze smyslů ležeti. Od té doby...“

„Pamatuješ se snad aspoň na datum, kdy byla krádež spáchána?“ přerušuju přítele nechtěje, aby se šířil o nejtrapnější pro něho záležitosti.

„Ovšem že,“ odpovídá tento a udává mi rok i den.

„Nemýlíš se?!“ vzkřikl jsem překvapen. „Je to skutečně rok a den?!“

„Tak aspoň je udáno v aktech.“

„A nemůžeš se nikterak upamatovati, kde jsi v tu dobu byl?“

„Nemohu,“ zní odpověď dutým hlasem.

„Za to se pamatuju já,“ pravím. „V tu dobu jsme společně kopali poklad.“

Přítel upřel na mne nedůvěřivě své vyhaslé oko.

„Není možno!“ zvolal s trpkou beznaděností.

„Nejen možno, nýbrž jisto,“ odvětil jsem. „Neboť nejen že mám datum to zabezpečeno a ve svých zápiskách pod tímto datem celou podivnou událost podrobně zaznamenánu, já o tom později také vypravoval několika přátelům, z nichž každý pravdivost mého udání dosvědčí.“

Přítel, kterýž byl již před delší chvílí vstal s lavičky, stál přede mnou nepohnutě.

„Konečně tedy bude přece podán důkaz o mé nevině,“ dí po chvíli chvějícím se hlasem.

„Ještě dnes učiním přiměřená opatření, a v několika dnech jsi na svobodě.“

„Já na svobodě? Já?“ vzkřikl přítel klesaje mi do náručí.

V tom přikvapil dozorce a připomenul nám, že je čas opustiti dvůr a vrátiti se do cel.

Rozloučiv se s přítelem díval jsem se, kterak o dozorce se opíraje ubírá se matným krokem k chodbě vedoucí k nemocnici.

Odebrav se pak do „své“ cely učinil jsem bez odkladu, jak jsem byl příteli přislíbil.

[73] Nechtěje se sám chopiti iniciativy napsal jsem v noci příteli malíři list a pověděl mu v podstatě, co jsem právě vypravoval, žádal jsem jej, aby v té věci učinil přiměřené kroky, by nevině uvězněný přítel pokud možná nejdříve mohl dosíci svobody.

Druhého dne dopoledne, když jsem se ubíral v průvodu c. k. strážníka z trestnice k nejvyššímu soudu, vhodil jsem list do nejbližší skříně na dopisy, kolem které jsme se ubírali, a

byl jsem jist, že jakmile přítel malíř můj list obdrží, nebude přítel Xaverius dlouho ve vězení dlíti, poněvadž důkaz jeho neviny byl tak jasný, že nedalo se nic jiného očekávati nežli bezodkladné propuštění na svobodu.

Po odbytém řízení u nejvyššího soudu odebral jsem se opět v průvodu c. k. zřízence do trestnice.

Přítele Xaveria nespatriil jsem však již ani téhož, aniž nasledujícího dne, a když jsem se tázal po příčině, odpověděno mi, že choroba jeho poněkud se zhoršila, tak že mu nelze opustiti lože.

Třetího dne asi k čtvrté hodině odpolední byl jsem z nena-dání zavolán do žalářnickovy kanceláře a zvěstováno mi tam, že byla udělena amnestie ve věcech tiskových.

Přečetli mi ještě dotyčný dokument, dali mi jej podepsat a sdělili pak, že jsem na svobodě.

Vrátil jsem se do „své“ cely, sebral své věci a provázen dozorcem spěchal jsem chodbou k východu.

U vrat, vedoucích do dvora, v němž jsem se byl prochá-zíval, pohlédl jsem zběžně do dvora a mimovolně jsem se zastavil.

U besídky, u které jsem se byl s přítelem Xaveriem setkal, ležel tento na nosítkách. Chtěl jsem zabočiti do dvora, abych se s přítelem rozloučil; avšak strážník u vrat stojící vida mne s malým příručním vakem v ruce na odchodu sklonil svou zbraň a pravil:

„Dále na dvůr nesmíte! Jste na svobodě! Nemám tudíž práva, vás tam pustit.“

„Rozhlédnout se snad mohu?“ tážu se.

„Můžete,“ děl strážník.

Popošed tudíž několik kroků až na práh vrat, rozhlédl jsem se po dvoře, jenž byl v zlatých paprscích k západu se chýlícího jarního slunce zvláštního nabytí rázu, tak že se zdálo, jako by pošmurnost jeho aspoň na několik okamžiků byla z něho vypuzena.

[74] Pololeže a polosedě odpočíval přítel Xaverius na hrubé houni na nosítkách. Byl oblečen v trestnický šat, jenž byl na prsou poněkud rozhalen.

Dolejší část těla byla přikryta starým pláštěm, zpod kterého vyčnívaly obnažené nohy.

Hlava přítelova byla poněkud na zad nachýlena; na smrt bledý, ba zsinálý obličej byl obrácen k modré jasné obloze. Levá ruka přítelova spočívala na jeho prsou, pravice, v lokti ohnutá, visela k zemi.

Za hlavou jeho pak bylo vidět z hrubých latí shotovenou besídku...

Dlouho jsem stál nepohnutě, nemoha odvrátit zraků od trpícího muže; neboť v okamžicích těch se mi zdálo, že nevidím několik kroků před sebou přítele, s kterým jsem byl před časem tak důvěrně obcoval, nýbrž muže dle podoby sice známého, avšak vším ostatním úplně cizího, slovem, že vidím před sebou — umírajícího svatého Xaveria...

Poslední okamžiky, jež jsem strávil na blízku přítele, ztrpčila mi nevýslovná lítost...

Rozloučil jsem se s přítelem bez stisknutí ruky, beze slova...

Nežli jsem opustil trestnici, zastavil jsem se ještě u žalárníka. Požádal jsem jej, aby přítele mého, malíře v Schönbrunn, uvědomil, kdyby se něco důležitého příteli Xaveriovi přihodilo.

Za několik minut byl jsem na svobodě a opět za několik minut ujížděl jsem již v první drožce, kterou jsem prázdnou potkal, k Schönbrunn.

Doptal jsem se na přítele malíře velmi snadno a zastal jej v elegantním pokojíku na pohovce na pohled vážného, ba skoro smutného.

„Obdržel jsi můj list z trestnice?“ byla má první slova.

„Obdržel a učinil vše, čeho jsi sobě přál, — avšak...“

„Nuže?“ dím s největší netrpělivostí.

„Už je pozdě!“

„Není možno! Proces musí býti znova proveden; neboť při tak zjevných důkazech nevinu, jež podám, není možno, by soud odpíral obnovení procesu. Nešťastný přítel Xaverius musí opět nabyti svobody...“

[75] „Již je svoboděn!“ dí přítel. „Nepotřebuje se domáhat již žádné spravedlnosti; zde viz!“ po té podává mi telegram.

Sotva jsem do telegramu nahlédl, zachvěl jsem se.

Žalárník vídeňské trestnice zvěstoval k mé žádosti, že přítel Xaverius několik minut po mém odchodu z trestnice na dvoře, kam jej byli na nosítkách na čerstvém vzduchu vynesli — zemřel...

Nepromluvil jsem ani slova.

Nežádal jsem již od přítele, aby mi prokázal ve Vídni podobnou ciceronskou službu, jakou jsem mu byl před lety prokázal v Praze; rozloučil jsem se s ním, a on sám, cítě, co asi v mé duši se děje, nezdržoval mne.

Za nedlouho byl jsem na nádraží a druhého dne časně z rána již v Praze.

* * *

Od smrti přítele Xaveria uplynuly skoro tři roky, a po celou tu dobu nemohl jsem se odhodlati k návštěvě svatomikulášského chrámu, abych se po letech opět jednou podíval na osudný a tajemný Balkův obraz svatého Xaveria.

Kdykoli jsem si připomenul přítelův osud nebo tajemný obraz, jenž byl osudu toho příčinou, zmocnila se mne vždy podivná úzkost, přecházející časem skoro až v nepochopitelnou bázeň.

Jsem přesvědčen, že kdyby plán stran vydávání nejvýtečnejších maleb českých měl býti někdy srealisován, a já měl při tom spolupůsobiti, nemohl bych se nikdy odvážiti popisu obrazu, který mne nejvíce zajímal, poněvadž ho nikdy již v životě svém nespátřím...

Když jsem počal psáti toto vypravování, chtěl jsem podivuhodné Balkovo dílo aspoň ještě jednou vidět. Přemohl jsem takořka násilně svůj odpor a odebral se jednou odpůldne do chrámu svatomikulášského.

Chrám byl náhodou úplně prázdný.

Sotva však jsem přistoupil před obraz a na umírajícího mnicha pohlédl, zavířily mou duší tisíce vzpomínky. Připomenul jsem si okamžik, když jsem se před oltářem tím poprvé setkal s přítelem Xaveriem; připomenul jsem si jeho tajuplnou podobnost s tváří umírajícího svatého na obraze, připomenul jsem si bezpříkladně namáhavou duševní jeho práci při šíleném odhalování tajemství Balkova mistrovského [76] díla, jakož i přítelův osud a poslední jeho okamžiky, — a v duši mé vzkypělo cosi jako nevýslovná lítost a nevýslovný hněv.

Bylo mi jako člověku, u něhož počínají se jeviti symptomy šílenosti. Nevím už ani, jak se to stalo, avšak pamatuju se zcela dobře, že z nenadání octnul se v mé ruce otevřený kapsní nůž a že mžiknutím oka letěl po svatém Xaveriovi na obraze...

Na štěstí však se nůž zarazil do dřevěného sloupu oltářního...

Nemohu a nesmím tudíž nikdy již spatřit Balkovo nesmrtelné dílo, jež bylo příčinou smrti muže, kterýž byl i ve svém poblouznění genialnější, nežli sám původce umírajícího sv. Xaveria.